

ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΣΑΓΙΑΝΝΗΣ

τῇ νεοελληνικῇ τέχνῃ εἶναι σημαντικό, εἶναι τ' ὅτι ἀπὸς πρῶτος, ὄχι μὲ θεωρίες, ποῦ εἶναι πράγμα ἔφκολο, μὰ μὲ τὸ ἔργο του, ἀνοίξε κ' ἓνα νέο δρόμο, πὺ ἑλληνικὸν ἀπὸ τῆς ρωμαντικοπληξίης, τοὺς συμβολισμοὺς κλπ., ποῦ ἀκόμα σὰ βρυσκόλακες ἐπιμένουν νὰ παρουσιάζονται στὸ φῶς τῆς Ἑλλάδας.

Οἱ «Στίχοι Βάρβαροι» τοῦ Μαρτζώκη, δὲ μποροῦν βέβαια νὰ παραβληθοῦν μὲ τὴν ἀριστουργηματικὴ τέχνη τοῦ Καρπούτση, οὔτε μὲ τὴν ὁρμὴ καὶ τὴ δύναμη τῆς ποιήσεώς του, μὰ γιὰ τὴν Ἑλλάδα φέρουν κάτι νέο τόσο ἑλληνικόν, ὅσο καὶ τὸ καθάριο τῆς φῶς. Σ' ἀπτὰ γιὰ πρώτην ἴσως φορὰ ἡ μορφὴ βρῖσκεται σὲ τόσην ἁρμονίαν μὲ τὸ περιεχόμενον, τὸ σπουδαῖο ἐκεῖνο προσόντο τῆς μουσικῆς ἀρχαίας ποιήσεως. Κι' ἂν ἀπὸ στοὺς «Στίχους Βάρβαρους» τοῦ Μαρτζώκη δὲ γίνεται πάντα, φαίνεται ὅμως ἡ προσπάθεια. Τὸ «Καλοκαίρι» ἀπὸ τῆ σειρὰν ἀπτῆ, εἶναι ἀρκετὸ παράδειγμα.

ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ

Τὸ βῶδι βαρεῖά στὸ χωράφι
Τὰ πόδια ἀφοκίνητο πέρνει
Ἄνοιγει φυσῶντας τὰ μαῦρα ρουθούνια
Κι' ὀλόγυρτο ἀφίνει βραχνὸ μουγκριτό.

Ἄναφτει τὸ χόρτο, τὸ χῶμα,
Ἡ θάλασσα ὀλόστρωτη ἀστράφτει
Στὴ γῆ ξαπλωμένο θωρεῖς τὸ μουσάρι
Νὰ βρῖσκη στὸν ἥλιο δροσιὰ καὶ ζωή.

Στοὺς λόφους, στὲς ράχες, στοὺς κάμπους
Ἄστράφτουν χιλιάδες δρεπάνια
Κι' ὀλόπυκνα ἀσκέρια στὰ δόλομστα στάχια
Ἄδάμαστη πάλι γυριμένα κινοῦν.

Τριγύρω στὰ μέτωπα λάμπουν
Οἱ ἀμέτριτοι κόποι τ' ἀνθρώπου,
Κ' ἐμπρὸς σου ξανοίγεις μ' ὀλόχαρο βλέμμα
Χρυσάφι γιομάτο τὴν κάθε ἀγγαλιά.

Ἄν τὰ ὄρια τῆς μελέτης μου ἐπιτρέπανε, θὰ ξανοιγόμουν περισσότερο στὸ κεφάλαιον ἀπτὸ.

VII

Τὸ 1897, στενεμένος ἀπὸ οικονομικὰ στενοχώριες, βοηθημένος χρηματικὰ ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του τὸ Μέννονα, ἀφοῦ πῆρε τὰ δυὸ παιδιὰ του, ἀφίνοντας τὸ μικρότερον σ' ἐκεῖνον, πέρασε στὴν Ἀθῆνα. Ἐκεῖ εἶχε πρωτοπάει λίγους μῆνες πρὶν ὁ ἀδελφός του ὁ Πίος καὶ μὲ τὴ σκέψην ὅτι θὰ βρισκότανε μαζὶ του στὶς δύσκολες στιγμὰς ἔλαβε τὸ θάνατον.

Στὸ χρονικὸν ἀπτὸ διάστημα ὑπόφερε τὸ μεγάλο μαρτύριον

ν' ἀνθρώπει τὰ παιδιά του. Ἡ παράφορη ἀγάπη του γι' ἀφτά, ποῦ ὅλη τὴν ἡμέρα τὸν ἐσπρωγνε στὸν «ἀνισον ἀγῶνα», δὲν τὸν ἀφινεν οὔτε τὴ νύχτα νὰ ἡσυχάσει. Συχνὰ ξυπνοῦσε τὴ νύχτα καὶ πετιούτανε ἀπὸ τὸ κρεβάτι φοβούμενος μήπως τοῦπαθαν τίποτας, κι' ὅταν τὰψαβε μὲ τὰ χέρια του κ' ἐβλεπεν ὅτι ἐκοιμούντανε ἀμέριμνα, ἐγαλῆνεβε κ' ἐξανάγεργνε στὸ κρεβάτι του.

Ἐξῆσε στὴν Ἀθήνα διδάσκοντας τὴν Ἰταλική. Σ' ἓνα διάστημα ἐπῆρε τὴ διέφυση τοῦ περιοδικοῦ «Ἀττικὴ Ἴρις», κ' ἐκεῖ ἐφάνηκε ἀρκετὸ μέρος ἀπὸ τὴν ποιητικὴ του ἐργασία.

Τὸ 1899 ὁ Λεγκράν μὲ τὸν Περονῶ καὶ μ' ἔξοδα τῶν φροιτητῶν τῶν ζωντανῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν, ἐδημοσίεψαν σ' ἓνα τόμο σαράντα τρία ἀπὸ τὰ σονέττα του, δείγμα τῆς ἐχτίμησής τους γιὰ τὸ Μαρτζώκη. Γιὰ τὰ σονέττ' ἀφτά θὰ μιλήσω χαμηλότερα, ὅταν θὰ ἐξετάσω καὶ τὰ ὑπόλοιπα.

Λίγο ἀργότερα, τὸ 1901, ἐδημοσίεψε σ' ἰδιαίτερο φυλλάδιο τὸν «Ὑμνο στὸν Ἀπόλλωνα», ποίημα σὲ δίστιχα δεκαπεντασύλλαβα. Ἡ στιχογραφία του εἶναι καθαρὰ ἰταλικὴ καὶ ὁ δεκαπεντασύλλαβος ἀφτός δὲν εἶναι ὁ δημοτικὸς, μὰ ὁ ἰταλικὸς ὄχτασύλλαβος (1), εἶναι ὅμως γενικὰ χωρὶς τὴ σφραγίδα τῆς Τέχνης, μὰ πλαδαρὸς καὶ ἀφροσχέδιος.

Τὸ ποίημ' ἀφτὸ θυμίζει τ' Ἀλεξανρινὰ ἐκεῖνα ποιήματα, ποῦ ἦτανε γιομάτα μυθολογίας καὶ ποῦ οἱ ποιητὲς τους τὰ φόρτωναν ἔτσι γιὰ νὰ ἐπιδείξουν σοφία, χωρὶς σ' μῦθοι νὰ συντελοῦν στὸ κανονικὸ ξετύλιγμα τῆς ὑπόθεσης.

Στὸ ποίημ' ἀφτὸ, ὅπως καὶ σὺν ἄλλοις σιχνὰ ἔκαμε, ἐνάντια στὴ σχολὴ τοῦ Σολωμοῦ, ποῦ ἐξώριζε ἀπὸ τὴν ποίηση τὴ μυθολογία καὶ τὰ νεκρὰ πρίσματα τῆς ἐξωτερικῆς φόρμας, ἢ τῆς ἐσωτερικῆς σύνθεσης, καὶ ποῦ ἤθελε δημοκρατία ἰδεῶν μέσα στὰ ὄρια τόπου καὶ χρόνου, ὁ Μαρτζώκης μεταχειρίστηκε τὴ μυθολογία. Μὰ μ' ὅλο ποῦχε γιὰ παράδειγμα τὸν «Ὑμνο στὸ Σατανᾶ» τοῦ Κερντούτσι, ποῦ κ' ἐκεῖ ὑπάρχει ἡ μυθολογία ἀφτονη, μὰ μὲ ἀπόλυτη σκέση πρὸς τὴν κεντρικὴν ἰδέα, ἔπεσε στὸ σφάλμα τῶν Ἀλεξανρινῶν ποιητῶν, καὶ ποῦ ἐκεῖνοι εἶνε κάμποσο δικαιολογημένοι ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν βιβλίων ποῦ ζούσαν.

Τὸν ἴδιο χρόνον ποῦ δημοσίεψε τὸν «Ὑμνο στὸν Ἀπόλλωνα», τυπώθηκαν σ' ἓναν τόμον ὅλα τὰ ποιήματα ποῦχε ὡς τότες γράφει, μ' ἔξοδα τοῦ Μαρασλῆ καὶ μὲ τὸν τίτλον «Ποιήματα».

VIII

Ἡ συλλογὴ «Ποιήματα», ἀποτελεῖται ἀπὸ δεκατρία μέρη, τὰ: Ραψωδίες, Πανθεῖσμός, Μονοθεῖσμός, Μεγαλοφυΐες, Στίχοι Βάρβαροι, Πόλεμος, Εἰρήνη, Γιούλια, Ἐπιστήμη, Ἱερὰ, Βέβηλα, Ἀνεπὸταχτα, καὶ Παγκόσμιο Τραγοῦδι.

(1) Οἱ Ἴταλοι δὲν ἔχουν δεκαπεντασύλλαβον, μὰ τὸν ὄχτασύλλαβον, ποῦ τονίζεται πάντα στὴν προπαραλήγουσα μὲ τὸν ἐφτασύλλαβον. Ὁ μεγαλύτερος στίχος τους εἶναι ὁ ἐντεκασύλλαβος.

Τὴν ταξινόμησιν ἀφτὴ τὴν ἔκαμε ὁ Σ. Μαρτζώκης, βέβαια ἀπὸ τὰ ὕστερα, λαβαίνοντας ὑπ' ὄψει τὴν ἰδεολογία κάπως τῶν διαφόρων ποιημάτων του. Μ' ἀπ' ἀφτὸ ἡ ἀντίθεση τῶν ἰδεῶν ποῦ ὑπάρχει στὸ ἔργον του κ' ἐθέλησε νὰ τὴν κολάσει, ἐγινε φανερότερη καὶ σχεδὸν ἀδικαιολόγητη, γιὰτι σιμὰ σ' ἓνα ποίημα ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ, ὑπάρχει π.χ. ἓνα ἄλλο ἐνάντιον στὸ Χριστό. Κ' ἐνῶ ποθοῦσε νὰ κολάσει κάπως τὴν ἀντίθεση τῶν ἰδεῶν ποῦ ὑπάρχει στὸ ἔργον του, μὲ τὴν ταξινόμησιν ἀφτὴ, ποῦ φυσικὸν εἶναι νὰ ὑπάρχει στὸ ἔργον μᾶς ὀλάκερης ζωῆς πολυτάραχης, ὅποια ἡ ζωὴ τοῦ Μαρτζώκη, ἔφτασε στὸ ἀντίθετον ἀποτέλεσμα. Ἐγὼ θὰ προτιμοῦσα ἡ ταξινόμησιν ἀφτὴ νὰ γίνε μὲ βάση τὴ χρονολογικὴ σειρὰ ποῦ γράφηκαν, ὅσο εἶναι γνωστὴ, τὰ ποιήματα, καὶ ὅσο εἶναι δυνατὸ κατὰ τὴ μορφὴ. Ὅπως δηλαδὴ ἔπραξα καὶ στὴ μελέτη μου ἀφτὴ, κ' ἔτσι θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ γινότανε ἡ νέα ἔκδοσις τῶν ἀπάντων τοῦ Μαρτζώκη, ἂν ποτὲ τὴν ἐβροσοῦσε ἡ τύχη, ἂν καὶ τὸ προτιμώτερον εἶναι νὰβγαῖνε μόνον ἔκδοσις.

Ἀπὸ τὴ συλλογὴ «Ποιήματα», ἐκτὸς ἀπὸ τὰ «Νεανικὰ Τραγοῦδια», τίς «Ραψωδίες», τὰ «Μεταξὺ νεανικῶν τραγοῦδιῶν καὶ Ραψωδιῶν» καὶ ἀπὸ τοὺς «Στίχους Βάρβαρους», ποῦ ὡς τώρα ἔχω ἐξετάσει, τὸ ὑπόλοιπον εἶναι τ' ἀκόλουθο: Τὰ ἐβδομηντα ὀχτῶ σονέττα, σκόρπια μὲ διάφορες ἐπικεφαλίδες, μιὰ σειρὰ ἐπιγραφόμενῃ «Γιούλια», τὸ «Παγκόσμιο Τραγοῦδι» καὶ κάποια ἄλλα ποιήματα, ποῦ ἴσως γράφηκαν ὕστερ' ἀπὸ τοὺς «Στίχους Βάρβαρους», καὶ ποῦ τὸ σημαντικότερον εἶναι «Ἡ τιτανομαχία». Τὸ ποίημ' ἀφτὸ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πῦθνα καὶ χαρακτηριστικὰ ποιήματα τοῦ Σ. Μαρτζώκη. Μέσα σ' ἀφτὸ δείχνεται μὲ δύναμη ἡ ψυχὴ του ἡ συγκλονισμένη ἀπὸ τὰ σφοδρὰ ἢ καλλίτερ' ἀπὸ τὰ ὑπερβολικὰ πάθη.

Εἶμαι βάρδος, τὸ αἰστάνομαι μόνος
Ἄφ' τὴ λάμψη ποῦ μῶδοσε ἡ φύσις,
Ἄφ' τ' ἀτέραντα πάθη καὶ μίση,
Ἄφ' τὸ ὑφαίστιον ποῦ κλειῶ στὴν καρδίαν.
κ.π.

Τὸ ποίημ' ἀφτὸ στρέφεται ἐνάντια στὴ γυναῖκα του, ποῦ τὸν εἶχε ἐγκαταλείψει, καὶ τελειώνει μὲ τὴν ἀκόλουθην στροφὴν:

Πρὶν πεθάνω, τὸ ὑφαίστιον θ' ἀνοίξω
Καὶ κρατώντας τοῦ μίσους τὰ βέλη,
Θὰ φανῶ σὰν ὁ Ζεὺς στὴ Σεμέλῃ,
Γιὰ νὰ κάψω μιὰν ἄγρια ὀμορφίαν.

IX

Τὰ ἐβδομηντα ὀχτῶ σονέττα ποῦ δημοσιέβονται σκόρπια στὴν ἔκδοσις «Ποιήματα» καὶ μὲ διάφορες ἐπικεφαλίδες, δὲν εἶναι ἐργασία ὀρισμένης χρονικῆς περιόδου, τῆς ποιητικῆς ξετύλιξης τοῦ Μαρτζώκη, μὰ ὀλάκερης σχεδὸν τῆς ζωῆς του, καὶ γι' ἀφτὸ μῆτε ὀμοιότη νοήματος ἔχουνε, μῆτε ἰσοδυναμία τέχνης.

Ἄν ὁ ἄνθρωπος δερνόμενος ἀπὸ τὶς διάφορες περιστάσεις τῆς ζωῆς του κ' ἀπ' ἀφτῆς ἢ σκέψη του ἔφτανε σὲ διαφορετικὰ συμπεράσματα, ἂν ἢ ἀνησυχία τῆς ζωῆς του τὸν ἔφερνε σ' ἕναν ἀνήσυχον σκεπτικισμό, σκεπτικισμόν ὅμως ποῦ κάθε φορά τὸν ἄφινε νὰ σχηματίζει κάποιο θετικό συμπέρασμα, καὶ τοῦτο ἀπὸ ἰδιοσυγκρασία γιὰ τὴν φύση πολεμικὰ κ' ὄχι φιλοσοφικῆ, γιὰ μᾶς παίζουν ρόλο διαφορετικὸν ἀπὸ κείνον τῆς ταξινόμησης καὶ τοῦ χωρισμοῦ τοῦ ἔργου του σὲ τόσα μέρη.

Ἄν ἡ πίστη, ἡ ἀπιστία, ὁ ἔρωτας, ἡ κούραση, τὸ μίσος, ἡ ἀγάπη, ἡ στοργή, ἡ χαρὰ καὶ ὁ πόνος ἐμπνέσανε τὸ Μαρτζώκη, ἐκεῖνα ἀποτελοῦν τὴν ψυχικὴν τοῦ Μαρτζώκη σὲ διάφορες ἐκδηλώσεις, ἀποτελοῦν τὴν τραγωδία τῆς ὑπαρξῆς του, ποῦ ἡμεῖς ἀντικειμενικὰ πλέον διαβάζουμε στὸ ἔργο του, δὲν εἶναι ὅμως καὶ τὰ στοιχεῖα ποῦ πρέπει νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψει μας γιὰ τὴν ταξινόμηση τῶν ποιημάτων του, ὅταν μάλιστα σκεφτοῦμε ὅτι δὲν τᾶγραψε κατὰ κύκλους, οὔτε σ' ὀρισμένα χρονικὰ διαστήματα. Δὲ βλέπω τὸ λόγο γιὰ τὴν ὀνομάσω μὴ σειρὰ «Βέβηλα» καὶ μιὰν ἄλλην «Ἄνυπόταχτα», καὶ νὰ τοποθετήσω σονέττα γραμμένα σὲ διαφορετικὰς περιόδους καὶ φυσικὰ μ' ἀντίθεση ἀντιλήψεων, καὶ νὰ μὴ ζητήσω νὰ τὰ ταξινομήσω τὰ ποιήματά του γενικὰ κατὰ χρονικὴ περίοδο, ἀπ' ὅπου θὰ φαίνεται καὶ τὸ τεχνικὸ του ξετύλιγμα καὶ ἐκεῖνο τῶν ἰδεῶν του.

Ἡ ἐπιγραμματικότης ποῦ ἀπὸ τὴ νεανικὴν τοῦ ἡλικία ἐξήτησε νὰ πετύχει στὰ ποιήματά του, ἔβρηκε στὴ μορφὴ τοῦ σονέττου τὸ ἀρμοδιότερο καλοῦπι. Μέσα σ' ἀφτὸ ἄνετα ἔξωτερικέβεται. Ἦταν γεννημένος γιὰ νὰ μπάσει καὶ νὰ μορφώσει τὸ σονέττο στὴν Ἑλλάδα—ὄχι τὸ σονέττο τῶν δεκατέσσερων στίχων, μὰ τὴν οὐσιαστικὴν ὑπόστασιν τοῦ σονέττου—καὶ εἶναι νὰ πορεῖ κανένας πῶς ἡ κυρία Δεντρινού μ' ὅλη τὴ συνεργασία τοῦ σοφοῦ Κωνστ. Θεοτόκη γιὰ τὸν περίφημο (!) πρόλογο στ' Ἄπαντα τοῦ Μαβίλη, ἐνῶ βρῖσκουν θέση ν' ἀναφέρουν τὸ Μαρκοῦ, τὸ Λασκαράτο καὶ τὸ Χρυσομάλη—ὁ τελεφταῖος ἔγραψε παιδιακίσια πράματα—δὲ βρῖσκουν θέση ν' ἀναφέρουν καὶ τὸν ἄλλον ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους σονεττίστες τοῦ Μαρτζώκη, ποῦ εἶναι καὶ προγενέστερος τοῦ Μαβίλη.

Στὰ σονέττα του φαίνεται πιὸ καθαρὰ τὸ τί εἶναι ὁ Μαρτζώκης καὶ σὰν ἄνθρωπος καὶ σὰν ποιητής. Ἡ ἀντίθεση τῶν ἰδεῶν καὶ τὰ σφοδρὰ πάθη τὰ χαρακτηρίζουν. Μὰ δυστυχῶς πολλὰς φορὰς τὰ πάθη του στὴν ἔξωτερικὴν τὸν δὲν παρουσιάζουν τὴν ἔντασιν τοῦ πάθους ποῦ τὰ γέννησε καὶ γι' ἀφτὸ πολλὰ ἀπὸ τὰ σονέττα του παρουσιάζονται ἀδύνατα στὴν παράστασιν τὴν καλλιτεχνικὴν καὶ λίγα παρουσιάζουν ἐκεῖνο ποῦ ὀνομάζουμε στὴν τέχνην δύναμιν ἀντικειμενικὴν, ποῦ εἶναι καὶ τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς τέχνης ποῦ ξεπερνάει τὸ μέτριον. Δὲν εἶναι ποῦ δὲν εἶχε τὴ δύναμιν ὁ Μαρτζώκης, μὰ δὲν ἔβρισκε τὸν τρόπο καὶ τὴν ἔξωτερικὴν πάντα. Οἱ κοινὲς λέξεις ποῦ γιὰ τοὺς πολλοὺς δὲν ἔχουν παρὰ μικρὴν ἔντασιν, τὴν ἔντασιν τοῦ καθημερνοῦ λόγου, γιὰ τὴν ψυχὴν ποῦ βαθιὰ αἰστανέται κάτι, πέρνουν κ' ἀφτῆς τὸ βάθος ἐκεῖνο καὶ μόνο κατὰ τὸν τρόπο τῆς προφορᾶς διαφέρουν, καὶ γι' ἀφτὸ συγκινιούμαστε

ἀκούγοντας ἐκεῖνον ποῦ βαθιὰ ὑποφέρει. Μὰ ὅταν ἐκεῖνος θελήσει νὰ γράφει τὸν πόνον του, οἱ κοινὲς λέξεις ποῦ ἔχουν γι' ἀφτὸν βάθος κ' ἔντασιν, δὲν εἶναι ἀρκετῆς νὰ ἐκδηλώσουν ἀντικειμενικὰ τὸ τί ἐκεῖνος αἰστανέται, ἂν δὲ μεσολαβήσει ἡ τέχνη. Ὁ Σ. Μαρτζώκης ποῦ συχνὰ ὑπόφερε βαθιὰ, δὲν ἔβρισκε πολλὰς φορὰς τὸν τρόπο νὰ μᾶς παρουσιάσει τὸ πάθος του ὥστε κ' ἡμεῖς νὰ τὸ αἰστανθοῦμε σ' ὅλην τὴν ἔντασιν. Δὲν εἶναι τὸ πάθος, μὰ ὁ τρόπος ποῦ θὰ διατυπωθεῖ ἐκεῖνο, ποῦ κυριαρχεῖ στὴν τέχνην.

Ἀπὸ τὰ πιὸ δυνατὰ σονέττα του εἶν' ἐκεῖνα ποῦ φανερώνουν μίσος. Στὰ μάτια του μπροστὰ στρυφογυρίζει ἀκατάπαφτα ἡ γυναῖκα του ποῦ ἐνῶ τὴν ἀγαποῦσε μὲ πάθος, τὸν ἀπαράτησε γιὰ ν' ἀκολουθήσει κάποιον ἄλλο. Ἡ ἀγάπη του ἐγύρισε σὲ μίσος καὶ τὸ μίσος τοῦ ἔρωτος τὰ σπλάχνα. Τὸ γεγονὸς ἀφτὸ ἔχασε μὲ τὸν καιρὸ τὴν πρώτην τὴν ἔντασιν κ' ἐμπήκε στὸν κύκλον τῆς ἀνάμνησιν, ποῦ εἶναι ἡ καθάρια πηγὴ τῆς καλλιτεχνίας. Τὰ ποιήματα ποῦ ἔγραψε σὲ τέτοια ἴσως ψυχικὴ διάθεσιν, εἶναι καὶ τὰ πιὸ δυνατὰ του, γιὰ τὴν μπόρεσε νὰ μᾶς ἐκδηλωθεῖ κάτου ἀπὸ ὀρισμένα πρίσματα ποιητικὰ, μπόρεσε νὰ τὰ ἴδει κ' ἀφτὸς ἔξω τῆς ψυχῆς του καὶ σὲ σκέσιν μὲ τὸν ἔξωτερικὸν κόσμον τὰ πάθη του, καὶ μὲ τὴν ἀντικειμενικὴν ἀφτὴ βοήθειαν, τοὺς ἔδωκε τὸ ποιητικὸ ἔντυμα.

Τὸ σονέττο «Θὰ σ' ἀκολουθῶ», εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ δυνατώτερα ποιήματα τοῦ Μαρτζώκη, ποῦ στὶς τερτοίνες του ἡ δυνατὴ ποιητικὴ παράστασιν γεννάει ἀνατριχίλα.

Θὰ σ' ἀκολουθῶ... Κι' ὅταν ἡ αὐγὴ προβάλλῃ
Τῆς μισητῆς καὶ πρόσκαιρης χαρᾶς σου,
Ποῦ θεὸς νὰ γύρης σ' ἄλλου τὴν ἀγάλην,
Φεῖδι φριχτὸ μὲ μάτι θολωμένο
Θὲ νὰ μὲ ἴδῃς νὰ πεταχτῶ μπροστὰ σου,
Στὸ γάμο σου στεφάνι νὰ σοῦ γένω.

Τ' ὅτι τὸ σονέττο ἀφτὸ ἀποβλέπει τὴν ἀπιστήν γυναῖκα του, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία καὶ ἴσως ὅλα τὰ σονέττα ποῦ πλημμυρίζει τὸ μίσος, νᾶχουν ἀφετηρίαν ἐκεῖνη. Καθὼς καὶ τὸ σονέττο «Σ' ἕνα νεκρὸ», ποῦ ἀρχίζει «Ἐσύ, ποῦ τόσους ἔστειλες στὸ χῶμα», πᾶν νὰ πιστέψω ὅτι τᾶγραψε γιὰ τὸν γιὰ τὸν ποῦ τὸν χάλασε τὴν οἰκογενιακὴν γαλήνην ἀφαιρώντας τὴν τὴν γυναῖκα του, ποῦ γιὰ μιὰ στιγμὴ τὸν φαντάζεται πεθαμένο. Δὲν ἤξερω ἂν πραγματικὰ κάτι τέτοιο σκέφτηκε γράφοντάς το ὁ Μαρτζώκης, μὰ ἐκεῖνο ποῦ λέει πῶς ὁ νεκρὸς μὲ τὸ μυαρὸν τοῦ χέρι ἔστειλε στὸν τάφον γέροντας καὶ νιούς, δὲν πάει ἄσκημα γιὰ ἕνα γιὰ τὸν γιὰ τὸν. Οἱ τερτοίνες καὶ τοῦ σονέττου ἀφτοῦ εἶναι γιομάτες δύναμιν :

Μ' ἂν ὁ Θεός, ποῦ ἀφ' τὸν αἰθέρα βρέχει
Στὴν ἀρετὴν, στὴν ἀτιμία τὸ φῶς του,
Γιὰ μὲ ἀμοιβή, γιὰ σὲ φωτιά δὲν ἔχει,
Ἄς ζῶ φτωχὸς μισῶντας τὴν ψυχὴν σου
Κ' ἐσύ νεκρὸς κ' ἀμέριμος ἐμπρός του
Τὸν ἀτιμὸν τὸν ὕπνον σου κοιμήσου.

Κάποτες τό μίσος αλλάζει σ' εἰρωνία, ποῦ ἂν κανέννας δὲν προσέξει, δὲ εἶναι πράμα ἔφραλο νά ἐννοήσῃ τό σάλο τῆς ψυχῆς τοῦ Ποιητῆ, καθὼς συμβαίνει στό σονέττο «Ἄκουσε πῶς γελῶ, ἄκου πῶς βγαίνει», ποῦ χωρὶς ἄλλο τῷ γραφε μὲ τὴν τραγικὴ συγκίνηση τῆς ἀνάμνησης ὅτι τὸν ἀπατοῦσε ἡ γυναῖκα του :

Μὰ τό γλυκό σου μάτι ἄς μὴ δακρύξει
Κε' ἄς μὴ μοῦ λές πῶς ἡ χαρά μου ἡ τόση
Τοῦ Ρηγολέτου τῆ χαρά θυμίζει.

Τῆ γυναῖκα του ἀποβλέπει καὶ τό σονέττο «Βροντοῦσε ἀπὸ φρονές ἡ κάμαρά της».

Δυνατά σονέττα βόσκονται κι' ἀνάμεσα στά ἐρωτικά του, ποῦ κάποτες ἡ πρωτότυπη ἢ ἡ παράξενη ἀντίληψη γεννοῦν ἓνα ἐφαρῖστο συναίσθημα, ἀνεξάρτητο ἀπὸ τό θλιβερό ἢ χαρούμενο τόνο τοῦ ποιήματος. Κι' ἀπτό παρατηριέται κάπως γενικότερα στά ποιήματα τοῦ Μαρτζώκη. Στό σονέττο π. γ. «Ἄφ' τό βιβλίο δὲ σήκωσε τό μάτι», ἐνῶ περιγράφει τὴ ζήλεια του γιατί Ἐκείνη δὲν τότε κυττάζει καθόλου, μὰ μένει ἀφοσιωμένη στό βιβλίο, τὴ στιγμή ποῦ ἡ ταραχὴ του κορυφώνεται γιατί Ἐκείνη φιλεῖ κάποιαν εἰκόνα, τοῦ φανερόναι πῶς φιλοῦσε τὴν εἰκόνα του. κλπ.

Στά περιγραφικά σονέττα του ὑπάρχει συχνά μία ρεαλιστικὴ δυνατὴ ζωγραφιὰ καλὰ ψυχολογημένη, καθὼς στό σονέττο «Μέσ' στη φωτιά βάζουν σωρὸ τὰ ξύλα», ποῦ ἐνῶ μισοσβύνει ἡ φωτιά στη γωνίστρα, καὶ ἀποκοιμιοῦνται οἱ γύρω της καθισμένοι, ὁ σκύλλος ποῦ κι' ἀπτόσ στέκει κοιλουριασμένος,

Κάπου κάπου σηκώνει τό κεφάλι
Καὶ στὸν τοῖχο μονοκρίζοντας κυττάζει,

ὅπου φαίνονται οἱ σκιές τῶν κοιμισμένων. Ὅμοια δυνατὸ εἶναι καὶ τό σονέττο «Ἡ Ἐξοχή», ποῦ θυμίζει κάπως τό περίφημο σονέττο τοῦ Καρντούση «Τὸ Βῶδι» γιομάτο ρεαλιστικὲς εἰκόνες κι' ἀπτό. Ἡ καθὼς τό σονέττο «Νεκρή», ποῦ γιὰ τὴ στιγμήν ἀπτό δὲ μπορῶ νά τό βεβαιώσω, μὰ ἴσως ὁ Πορφύρας νά ἐμπνέφτηκε τό ποιήμα του «Ὁ χάρος».

Πολλά ἀπὸ τὰ σονέττα τοῦ Μαρτζώκη εἶν' ἐμπνεσμένα ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ παρατήρηση. Μὰ ἡ φιλοσοφικὴ παρατήρησή του, δὲν ἀποτελεῖ σύστημα, οὔτε εἶναι ἐκλεχτικὴ, μὰ καθὼς ψηλότερα ἐξηγήσα, πηγάζει ἀπὸ τὴν πολεμικὰ φύση του καὶ τὴν πολυτάραχη ζωὴ του.

Ἔτσι, ἐνῶ π. γ. στό σονέττο «Στό Χριστό» ποῦ ἀρχίζει «Δὲν ἦρθες ἐδῶ πέρα νά νικήσεις», καὶ ποῦ εἶναι ἡ ἴδια ἰδέα καὶ μὲ τὰ ἴδια σύμβολα ἐκδηλωμένη τοῦ ποιήματος «Στό Σατανᾶ» τοῦ Καρντούση, δηλαδή ἡ δύναμη τοῦ νοῦ, χτυπάει τό Χριστό,

Φύγε ἀπὸ μᾶς, σοῦ τὸ προστάζει ἡ φύση
Ὁ Σατανᾶς τὴν ἐπιστήμη σπρώχνει
Καὶ δὲ μπορεῖ ποτὲ νά σταματήσει.

Στό σονέττο «Ἀχιτῖδες Ρέτιγκ», λέει τ' ἀντίθετα, γιατί ἀμφιβάλλει καθαρὰ στά πορσίματα τῆς ἐπιστήμης :

Ὅλα 'κινιοῦνται κ' ὅλα εἶναι μυστήριο
Ἡ βουβή τους λαλιά μᾶς εἶναι ξένη,
Μόνο ὄρατό μᾶς εἶναι τό μαρτύριο
Κ' ἡ δόλια μου ψυχὴ ποῦ λαχταρίζει,
Σὲ κόλαση φοριχτὴ θαρρεῖς πῶς μπαίνει,
Ποῦ ὁ Σατανᾶς γελώντας τὴ φοτίζει.

Ἄς ἀφήσουμε ποῦ ἄλλοῦ δείχεται ὑπερχριστιανὸς κλπ. Ἄπὸ τὰ πιὸ δυνατὰ σονέττα τῆς σειρῆς ἀπτότῆς εἶναι τό «Ἀχιτῖδες Ρέτιγκ» καὶ τό «Ὁ Ἥλιος λαμπρὸς τό φῶς του ἀπλώνει».

Ἐπειδὴ τὰ σονέττα δὲν ἀνήκουν σὲ μιὰν ἐποχὴ, μὰ σ' ὅλη τὴν ποιητικὴ περίοδον τοῦ Μαρτζώκη, γι' ἀπτό καθορσιζονται σ' ἀπτά ὅλα τὰ καλὰ κι' ὅλα τὰ κακὰ τῆς ποιήσῆς του. Ὅμοια καὶ σ' ἀπτά ὑπάρχουν οἱ διάφορες ἐπιρροές, ποῦ μᾶς δείχουν τό ξετύλιγμα τοῦ Μαρτζώκη.

Ἔτσι συναντᾶει κανέννας καὶ τὴν ἐπιρροὴ τοῦ Καρντούση π. γ. στά σονέττα «Στό Χριστό» ποῦ ψηλότερ' ἀναφέρνω καὶ στό ἄλλο «Στό Χριστό» ποῦ ἀρχίζει «Ἀγάπησε, ἡ καρδιά σιγὰ φωνάζει», στό «Ἡ Ὀμορφιά πλεῖα βάλσαμο δὲ ζύνει» κλπ. Ἡ τὴν ἐπιρροὴ τοῦ Στεκέτη π. γ. στό σονέττο «Ὅταν πεθάνω καὶ μὲ λησμονήσεις». Τὸ σονέττο «Ὁ ἴδιος κόσμος εἶναι ποῦ μὴ μέρα», εἶναι σχεδὸν παράφραση τοῦ ἰταλόφωνου σονέττου τοῦ Σολωμοῦ ἀπὸ τῆς «Rime improvisate» ποῦ ἀρχίζει «E questo è il loco in cui traca ridente», καθὼς τό σονέττο «Βαθὺ βλέμμα, ὄρατο μέτωπο, ἀχνὸ χρώμα», εἶναι μίμηση τοῦ σονέττου «Ἡ εἰκόνα μου» τοῦ Φώσκολου ποῦ ἀρχίζει κατὰ τὴ μετάφραση τοῦ Μαρτζώκη :

Ἀλλοκομένο μέτωπο, μάτι βαθυλομένο,
Ξανθός, λιγνός, στά μάγουλα καὶ βλέμμα τολμηρό

κλπ. Μὰ τὰ ποιήματ' ἀπτά δὲν εἶν' ἐκείνα ποῦ χαρακτηρίζουν τὴν ποίηση καὶ τὴν τέχνη τοῦ Μαρτζώκη. Ἀπτά, καθὼς καὶ ὅλα τὰ ἐπιρροεασμένα, σημειώνουν τὰ σημεῖα ποῦ πέρασε ἴσιαμε νά κατασταλάξει κάπου, καὶ καταστάλαξε, γιατί ἐν' ἀρκετὰ μεγάλο μέρος τῆς ποιήσῆς του, ἔχει ἀνεπιρροεαστὴ τὴν προσωπικὴ του σφραγίδα κι' ἀπτό εἶναι καὶ τό καλλίτερο.

X

Γιὰ τ' ἄλλα τραγούδια τῆς συλλογῆς «Ποιήματα», ποῦ ἐπιγράφονται «Γιοῦλια», δὲν ἔχω τίποτας ἄλλο νά προστέσω, παρὰ ὅτι ἔχουν τὴν ἴδια ἀρχιτεχνοτικὴ ποῦ ἔχουν τὰ σονέττα τοῦ Μαρτζώκη καὶ ὅτι τὰ χαρακτηριστικὰ τους εἶναι ἐκείνα ποῦ ἐσημειώσαμε ψηλότερα γιὰ τὰ ἐρωτικὰ σονέττα του, μὲ τὴν διαφορὰ ποῦ μεταχειρίστικε διαφορετικὴν ἐξωτερικὴ μορφή, δηλαδή, δεκαπεντασύλλαβους χωρισμένους στὴν κίρια τομὴ κατὰ τὸν ἰταλικὸ τρόπο, καὶ κατὰ τετράστιχα. Ἡ ἐπιγραμματικὴ συντομία, τό κλείσιμο τοῦ ποιήματος

μέ την κεντρικήν ιδέα, ποῦ κάνει νά συγκεντρώνεται ὅλη ἡ δύναμη στοὺς τελευταίους στίχους, ἡ παρᾶξενη ἀντίληψη ποῦ ξαφνίζει, εἶναι τὰ κυριότερά τους χαρακτηριστικά.

Τ' ὅτι εἶπαμε γιὰ τὰ «Γιούλια», ἔχουμε νά ποῦμε καὶ γιὰ τὸ «Παγκόσμιο Τραγοῦδι». Ὁμοίω κι' ἀπὸ ἔχει τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ σονέττου, καὶ μόνο κατὰ τὴν ἐξωτερικὴ μορφή διαφέρει, γραμμένο σ' ἑφτασύλλαβους στίχους κατὰ τετράστιχα. Καὶ ἂν τὰ «Γιούλια» ἔχουν τὰ χαρακτηριστικά τῶν ἐρωτικῶν σονέττων τοῦ Μαρτζώκη, ἐτοῦτα ἔχουν τὰ χαρακτηριστικά τῶν φιλοσοφικῶν του, μετὰ τὴν διαφορὰ ποῦ τὰ ποιήματα ποῦ ἀποτελοῦν τὸ «Παγκόσμιο Τραγοῦδι», ἔχουν κάποια ἐνώτη κ' εἶναι σ' ἀπὸ περισσότερο ἰδεολόγος.

Χρονολογικὰ τὸ «Παγκόσμιο Τραγοῦδι» ἀκολουθεῖ τὰ τελεφεταῖα του σονέττα καὶ εἶναι σχεδὸν σύγχρονο μετὰ τὸ «Ἀχιτίδες Ρέτιγκ», ποῦ εἶναι κι' ἀπὸ τέλεια ἰδεολογικὸ.

Ὅπως στὸ «Ἀχιτίδες Ρέτιγκ» δείχεται ἀντιῦλιστής καὶ δὲν πιστέβει στὴν ἐπιστήμη, γιὰ τὸ ὁ Σατανᾶς, ἡ προσωποποίησί της, ἐκεῖ εἶναι Μεφιστοφελής, ἔτσι κ' ἐδῶ :

Ἡ ἀθάνατη ἐπιστήμη
Πλεῖα δοῦλο δὲ σὲ θέλει
Κι' ὁ ποιητὴς σοῦ στέλλει
Τραγοῦδια ἐλευτεριάς κ.λ.π.

Μὲς ἀπὸ τὸ «Παγκόσμιο Τραγοῦδι», πνέει μιὰ Ἑλεγιακὴ πνοή, ποῦ μᾶς κάνει νά θυμούμαστε ἀχνὰ τὴν Γκαϊτικὴ ποίηση. π. χ.

Κάτι περνᾶ ἀπ' τὰ στήθια
Ποῦ τὸ κορμὶ σαλεύει
Κάτι τρανὸ γυρεύει
Νά λάβῃ νέα μορφή.

Κάτι περνᾶ ἀπ' τὸ νοῦ μου,
Κάτι ποῦ ἡ σκλάβια ἢ πέννα
Παλεύει ἀπελπισμένα
Νά κλείσῃ στὴ στροφῆ.

Στὴν τρομερὴ τὴν πάλη
Γροικᾶς καινούριους ἦχους,
Βλέπεις ἀντάρτες, στίχους
Στὸ κίνημα τοῦ νοῦ.

Κ' ἡ σκλαβομένη ιδέα
Ξετρέχει μοναχὴ της,
Ἐλεύτερος πολίτης
Τ' ἀπέραντου οὐρανοῦ.

Τὸ «Παγκόσμιο τραγοῦδι» εἶναι τὸ μόνο συνθετικὸ ποίημα τοῦ Μαρτζώκη, ποῦ ἀνάμειξ' ἀπ' τὰ διάφορα ποιήματα ποῦ τὸ ἀποτελοῦν, περνάει κάποια συνθετικὴ πνοή.

Ἡ νέα συλλογὴ ποιημάτων ποῦ ἐδημοσίεψε τὸ 1906 μ' ἔξοδα Κουβαρά, καὶ ποῦ ἐπιγράφεται «Νέα Ποιήματα» κατὰ τὸ «Roesie Nuove» τοῦ Καρτουότση, δὲν εἶναι παρὰ μία ἰδεολογικὴ ἴσως ἀκόμα καὶ χωρὶς συνθετικὴν ἐνότητα ἐξακολούθησι τοῦ «Παγκόσμιου Τραγοῦδι». Ὁμοίω καὶ τῶν περισσότερων τραγοῦδιῶν τῆς συλλογῆς ἀπὸ τῆς ἡ ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι ἐκεῖνη τοῦ σονέττου.

Στὰ «Νέα Ποιήματα» δὲ φαίνεται πιά ὁ γνωστός Μαρτζώκης. Τὰ πάθη του εἶναι ξεθυμασμένα καὶ ἀδυνατισμένα ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ του πιά σκέψη. Ἡ σειρά τῶν τραγοῦδιῶν ἀπὸ τὴν μονότονη μελωδικότητι της καὶ μετὰ τὴν μεταφυσικότητι της, δίνουν τὴν ἐντύπωσι μιᾶς μεγάλης πεδιάδας ποῦ δὲ διασκίζεται μίτη ἀπὸ γκρεμὰ, μίτη ἀπὸ ψηλώματα.

Τὰ ποιήματ' ἀπὸ τὴν θυμίζουσι κάποια ἔργα μεγάλων ζωγράφων, ποῦ στὰ στερεὰ τους χρόνια δὲν ἔβλεπαν πιά τὴν πραγματικότητι τῆς γύρου τους ζωῆς, μὰ ἐδημιουργοῦσαν πιά κατὰ φαντασίαν ἐκεῖνης, μετὰ τὰ στοιχεῖα ποῦχαν ἀποχτήσει ἀπὸ τὴν πείρα.

Μέσα σ' ἀπὸ τὰ σημαντικότερα, γιὰ τὴν δείχτει τὴν ψυχικὴ κατάστασι τοῦ Μαρτζώκη στὴν ἐποχὴν ἐκεῖνην, εἶναι τὸ «Σήμαντρο». Σ' ἀπὸ παραβάει τὸν ἑαυτὸ του μ' ἕνα ἐρημομένο σήμαντρο, ποῦ ἀπὸ ἐπάλεψε φριχτὰ μετὰ τ' ἄγρια τὰ στοιχεῖα, καὶ γύρου του μονοχρῶζουσι θεοῖα, κ' ἡ τρικυμία τὸ δέρνει, καὶ μέσα του σφουρτίζει ἡ ὄχια, κ' ἐσυντρόφεψε πλῆθος νεκροῦς στὸ μνήμα,

Στέκεται τώρα ὀλόγυρο
Στὴν πλεῖο καθάρια δύση,
Γιὰ νά πανηγυρίσῃ
Μιὰ κρύφια του χαρά.

δηλαδή τοῦ θανάτου.

Τὰ καλλίτερα ποιήματα τῆς συλλογῆς ἀπὸ τῆς ἰδεολογικὰ σύμβολα, εἶναι τὰ «Σπαραγμός», «Γολγοθᾶς», «Τὸ μυστήριον», «Ὁ Χριστός» καὶ μερικὰ ἀκόμα πιδ κατώτερα. Κ' εἶπα ἀνεξήγητα, ψηλότερα, γιὰ τὴν σειράν ἀπὸ τὴν μεταχειρίζεται σύμβολα δυσκολονόητα, ὅπως π. χ. στὸ ποίημα «Νεκρός» :

Στὸ πάλευκο κρεββάτι
Ἀπλώνεται μὲ ἄχτιδα,
Σὰ φωτεινὴ λουρίδα
Τὴ βλέπεις νά σταθῇ κ.λ.π.

Μὲ τὸ φωτεινὴ λουρίδα θέλει νά παραστήσει τὴν ἰδέα (!).

Τὰ τελεφεταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του τᾶξσε περιστοιχισμένος ἀπὸ μιὰ νεολαία ἐνθουσιασμένη πιδ πολὺ παρὰ οἱ συγκαίριτες του, ποῦ ὅσο κι' ἂν καθέννας ἀναγνώριζε τὴν ἀξία τοῦ Μαρτζώκη, κα-

νένας φανερά δὲν τὴν ἐφώναζε καὶ ποῦ μάλιστα μιὰ κλίμα φανατικῶν καὶ ἀποκλειστικῶν ἀνθρώπων στὴ γλώσσα, τὴν ὥρα τοῦ φανατισμοῦ τους, ἐφτάκανε ἴσαμε τὸ σημεῖο νὰ τὸν ἀποκηρύξουν. Κι' ὅμως ὁ Σ. Μαρτζώκης ἐχτὸς ἀπὸ μιὰ ἢ δυὸ μικροπαράνοησες, ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς σωφρονέστερους δημοτικιστές. Δυστυχῶς ἡ ἀποκήρυξη αὐτῆ καὶ ἡ ἀποκλειστικὴ ἀφτηρότη ἐξακολούθησε καὶ μετὰ τὸν τραγικὸ θάνατο τοῦ Ποιητῆ, κ' ἓνας νέος, δυστυχῶς ὁ γυνὸς τοῦ Παλαμᾶ, τὴν ἀντίμερα τοῦ θανάτου τοῦ Μαρτζώκη, ἔγραψε στὸ «Νουμᾶ» πραγματικὸ λιβέλλον ἐναντίον του. Ὁ νέος ἔχασε πῶς ὁ Καιρὸς δὲν εἶχε ἀκόμα ἀποφανθεῖ οὔτε γιὰ τὸ μεγαλοφυές του ἔργο, ποῦ δὲν εἶχε γράψει κ' ἴσως δὲ θὰ γράψει, μὰ οὔτε καὶ γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Πατέρου του. Ὅταν κοπάσει ἡ γλωσσικὴ μανία καὶ ξεχωριστεῖ ἡ θεματογραφία ἀπὸ τὴν τέχνη, τότες ἄς εἶναι βέβαιος ὁ νέος, ποῦ οἱ λιβέλλοι δὲ φελᾶνε παρὰ γιὰ νὰ μᾶς φανερώσουν τὴν ψυχὴ τῶν λιβέλλογράφων.

Ὁ πόλεμος ἐκεῖνος ποῦ τὸν εἶχε ἀπομονώσει σχεδόν, οἱ οἰκονομικὲς του στενόχωρες συνθῆκες, ἡ ἐγκατάλειψη τῆς γυναίκας του, ἅλ' αὐτὰ τοῦ στέρεσαν τὴ βρῦση τῆς ψυχῆς του καὶ πρὶν ἀκόμα νὰ τὸν λυγίσουν τὰ γεράματα τότε νίκησεν ὁ πόνο.

Τὸ τελευταῖο ποίημα, τὸ κίνειον ἄσμα του, ὁ Μαρτζώκης τὴν ἔγραψε κάτου ἀπὸ μιὰ τέτοια ψυχικὴ κατάσταση καὶ τὸ ποίημ' αὐτὸ εἶναι παράπονο γιομάτο, βγαλμένο ἀπὸ τὴ σκέψη τοῦ θανάτου καὶ τῆς παραγνώρισης:

Η ΣΙΩΠΗ

Σώπασε, Μοῦσα, σώπασε
Κι' ἄς νὰ ψάλουν ἄλλοι
Τὰ στήθια τὰ μαρμάρια
Καὶ τὸ σγουρὸ κεφάλι,
Τὰ βλέμματα ποῦ ἀνάβουνε
Μέσα στὸ στήθια αἰώνια πηραγαῖά. κ.λ.π.

Ἄν ἔγραψε κάτοπι καὶ τίποτας ἄλλο, δὲν ἐθέλησε νὰ τὸ ἀναγνωρίσει, οὔτε πρωτότυπο, οὔτε καὶ τὶς μεταφράσεις ἀπὸ Ἰταλικά σονέττα ποῦγε ἐπιχειροῖσει.

Ἐξῆσε τὸ τελευταῖο χρονικὸ διάστημα ποῦ τὸν ἐγνώρισα στὸ Καρνεῖο «Νέον Κέντρον», ἴσκιος τοῦ πρώτου Μαρτζώκη, πάντοτε ἀγαθὸς καὶ γλυκομίλητος, μὲ τὴν πεποιθήσιν ὅτι κατὶ ἀπὸ τὸ ἔργο του θὰ ζήσει, καὶ βαθιὰ θλιμένος.

Ἀνάμεσα στοὺς νέους ποῦ τότε τριγύριζαν, ζητοῦσε νὰ λησμονίει τὸν ἑαυτὸ του, καὶ μέσα σὲ μιὰ γλυκιὰ κλίμα ν' ἀρτοποιεῖται ὅτι δὲν ἦταν ἐρημος.

Γιὰ ν' ἀποχτάει τὴ συμπάθεια τῶν νέων, εἶχε πρόχειρους τοὺς ἔπαινους καὶ προφορικοὺς καὶ γραφτοὺς. Σὲ κάμποσα βιβλία στίχων ἀνάξια, βρίσκονται ἐγκωμιαστικοὶ πρόλογοι τοῦ Μαρτζώκη. Κι' ὅμως ὁ Μαρτζώκης εἶχε τὴ δύναμη νὰ κατακτασθεῖ καὶ σπουδαιότερη κριτικὴ. Ὅση κακὴ ἐντύπωση, μοῦσαναν τότες, τόσο μὲ συγκινῶν τώρα ποῦ συλλογίζομαι τὸν πραγματικὸν τοῦ σκολοῦ καὶ θλίβομαι ἂν κάποτες τὸν ἔκαμα νὰ πικραθεῖ μὲ τὴν τραγικὴ τῆς σκέψης μου.

Τὴν ἀδυναμία του γιὰ νὰ παίναει παρ' ἀξία, τὴ δείχνει πλατιὰ ὁ Μαρτζώκης στὴν «Ἀφτοβιογραφία» του. Τὸ κριτικὸ μέρος τῆς εἶναι κατὶ ἀσήμαντο, κ' αὐτὸ γιὰτὶ δὲν ἤθελε νὰ πικραίνει κανένα κ' ἐκολάκεβε θεληματικά. Εἶχε αὐτὸς πάρα πολὺ πικραθεῖ καὶ δὲν ἤθελε νὰ μοιάσει μ' ἐκείνους ποῦ ζητοῦν ν' ἀνταποδόσουν τὰ ὅσα κακόπαθαν στὸν πρῶτο ποῦ συναντήσουν. Μὲ αὐτὰ δὲ θέλω νὰ δικαιολογήσω τὴν πράξη τοῦ Μαρτζώκη, οὔτε ν' ἀρνηθῶ τὴν κριτικὴ, ἀφοῦ κριτικὴ τὴν ὄρ' αὐτῆ κάνω, μὰ δυστυχῶς δὲν εἶναι ἄγνωστο τὸ ἐπίπεδο ποῦ ὑψώνεται ἡ νεοελληνικὴ κριτικὴ τὶς περισσότερες φορές, ἀφοῦ ξεκινάει μὲ τὴν πρόθεση τῆς βρισιᾶς καὶ τῆς λιβέλλογραφίας. Ἀπάνου στὸ ζήτημ' αὐτὸ θάρθει καιρὸς ποῦ θὰ τὰ ποῦμε καλύτερα.

Ἐκεῖνο ποῦ ἔχει ἀξίαν ἀπὸ τὴν «Ἀφτοβιογραφία» τοῦ Μαρτζώκη, εἶναι τὸ ἀφηγηματικὸ μέρος, ποῦ περιγράφει προσωπικὰ του συμβάντα καὶ συναισθήματα. Ἐκεῖ ὑπάρχουν πολλὲς σελίδες γιομάτες δύναμη, ποῦ τὶς χαρακτηρίζει ἡ παραστατικότη τῆς ἀφήγησής καὶ ἡ μεγάλη ἀπλότη. Ἡ «Ἀφτοβιογραφία» εἶναι καὶ κατὰ τοῦτο σημαντικὴ, γιὰτὶ μᾶς μιλεῖ γιὰ πρόσωπα καὶ πράματα τῆς ἐποχῆς του, ποῦ κάμποσο χαρακτηρίζουν τὸ σχηματισμὸ τοῦ νεοελληνικοῦ λογοτεχνικοῦ περιβάλλοντος. Ἐκεῖ κάνει λόγο καὶ γιὰ μερικὲς σκέψεις του μὲ Ἀθηναίους λόγιους. Δυστυχῶς οἱ συνθῆκες δὲν τὸν ἐβρόνησαν νὰ τὴν ξετελειώσει.

XIII

Στὸν ἄνθρωπο ποῦ ὑπόφευε ἀπὸ θλίψη, ὁ ἐρχομὸς τοῦ Βαλκανικοῦ πολέμου μᾶζι μὲ τὸ μέγλωμα τῆς θλίψης, γιὰτὶ τοῦ στέρησε τὴ συντροφιά τῶν παιδιῶν του, ποῦ πήγανε στρατιῶτες, τὸ ἀφαίρεσε καὶ τὴν συντροφίαν ἐκείνων, καὶ μᾶζι μὲ τὸν πόνο τοῦ μεγάλωσε καὶ τὴ στέρησε, ὡς ποῦ ἡ ἀντοχή του ἐλύγισε κ' ἐνίκησεν ἡ χρεῖα. Ἀρρώστησε καὶ πέθανε πηγαίνοντας στὸν Ἑβραγγελισμό, μὲ τὰ πόδια, πρὶν τοῦ γένει ἀκόμα καμία θεραπεία, ἀπὸ βρογχίτη.

Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση ποῦ τὸν εἶχε τιμήσει στὰ τελευταῖα του χρόνια μὲ παράσημο, ἐφρόντισε τέλος πάντων γιὰ τὸ θάψιμο τοῦ νεκροῦ κορμιοῦ τοῦ ποιητῆ, ἐνῶ καμία φροντίδα δὲν ἔδειξε γιὰ τὸν ποιητὴ ὅσο ἐξοῦσε, κ' ἔκαμε τὰ ἔξοδα τῆς κηδείας του.

Πέθανε κατὰ τὸ τέλος τοῦ πρώτου Βαλκανικοῦ πολέμου, καὶ ἀκριβῶς τὴν ἡμέρα ποῦ ἔπεσε τὸ Μπιζάνι, εἴκοσι μία τοῦ Φλεβάρη 1913.

XIV

Ὁ Μαρτζώκης μᾶζι μὲ τὸ Μαβίλη εἶναι οἱ δυὸ σημαντικότεροι σονεττίστες τῆς νεοελληνικῆς ποίησης. Ὁ πρώτος πρὸ ποιητῆς, ὁ δέφτερος πρὸ τεχνίτης, καὶ ποῦ κ' οἱ δυὸ μᾶς ἔρχονται ἀπὸ τὴν Ἐφτάνησο, χωρὶς ὁ ἓνας νὰ γνωρίζει γι' ἀρκετὸ χρονικὸ διάστημα τὴν ἐργασία καὶ τὶς προσπάθειες τοῦ ἄλλου. Στὴν ἐξοτερίκεψή τους, εἶναι καὶ οἱ δύο προσωπικοὶ καὶ ὅποιος προσέξει στοὺς κατοικηνοὺς ποῦ γράφουν τὸ σονέττο, σχεδὸν γενικά, θὰ βρεῖ ὅλους νὰ θυμίζον στὴν ἐπε-

Ξεργασία ή τὸ Μαρτζώκη, ή τὸ Μαβίλη. Γιὰ νὰ δόσω μιὰν ἐξήγηση σύντομη καὶ παραστατικὴ σὲ τί διαφέρουν οἱ δυὸ ἀφτοὶ σονετίστες, ἀναφέρνω δυὸ σονέττα ποῦ ἔχουν καὶ τὰ δυὸ τὴν ἴδια κεντρικὴν ἰδέα, καὶ ποῦ ἂν δὲν εἶναι σύμπτωση, ὁ Μαβίλης τὴν ἐπῆρε ἀπὸ τὸ Μαρτζώκη. Ὁ τρόπος ποῦ καθένας μεταχειρίζεται φαίνεται καθαρὰ σὲ τί διαφέρει. Τὰ σονέττα ἀφτὰ εἶναι τὸ «Στρέψε ὅσο θῆς ἄλλου τὰ βλέμματά σου» τοῦ Μαρτζώκη καὶ τὸ «Τοῦ κάκου» τοῦ Μαβίλη. Τὸ πρῶτο τελειώνει ἔτσι :

Κι' ὅμως ἐνῶ τὰ μάτια ἐρωτημένα
Στρέφεις ἄλλου καὶ περιφάνεια δείχνεις,
Καὶ γροικᾶς στὸ πείσμα σου γιὰ μένα.

Τὸ ἄλλο τελειώνει ἔτσι :

Μὰ μιὰ στάλα ζωῆς πιωμένη σῶχει
Κι' ἀκόμα δὲν τὸ παραρῖχνεις, ὄχι.

Δὲ βλέπω τὸ λόγο νὰ λεπτολογῆσω ἀπάνου στὴ διαφορὰ. Ὁ ποιὸς ἔχει τὸν κοινὸ νοῦ καὶ λίγην αἴσθησι, δὲ χρειάζεται περισσότερα σκόλια.

ΑΘΗΝΑ 9 ΤΟΥ ΤΡΥΓΟΥ 1915.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΣΠΑΤΑΛΑΣ

Η ΕΥΑ ΘΕΟΔΩΡΙΔΟΥ-ΠΙΝΤΖΑ

ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΤΗΣ ΔΡΑΣΗ

Ἦτανε στὴ μιὰ μετὰ τὰ μεσάνυχτα τοῦ Σαββάτου, στὶς 13 τ' Αὐγούστου, καὶ μᾶς εἶπαν: «Πέθανε!...»

Σηκώθηκα ἀμέσως μὲ τὰ χεῖλη κλειδωμένα καὶ τὰ μάτια μου θολὰ, ὅμως ἀδάκρυτα. Τὸ πρόσμενα. Τὸ ξέραμε πὼς θὰ τὴ χάναμε· μὰ ὄχι τόσο γρήγορα. Ὅλοι φοβούμαστε τὸν Ὀχτώβρη. Μὰ τὸ φθινόπωρο ἐτάχυνε τὸν ἐρχομὸ του, θαρρεῖς, ἐπίτηδες γιὰ νὰ μᾶς τὴν ἀρπάξει γρηγορώτερα. Στὶς δύο μετὰ τὰ μεσάνυχτα ἐφθана ἐκεῖ, στ' ἀπόμακρο οὐτάκι, στὰ Πατήσια, ποῦ τὸ καντήλι τοῦ θανάτου τῶδειχνε μὲς στὸ νυκτερινὸ σκοτάδι θλιβερότερο ἀκόμα.

Καὶ βρῆκα τὸ δυστυχισμένο σύντροφό της μὲ δυὸ-τρεις πονόφυδες γυναικες γύρω στὸ κρεβάτι της...

Δυὸ κάτασπρα σεντόνια, μιὰ-δυὸ ζάρες πρὸς τὸ μέσο. Αὐτὸ ὅλο! Μόνο στὸ στήθος καὶ στὰ πόδια ἔδειχνε πὼς κάτω ἀπὸ τὸ σεντόνι κοιτόνταν κορμί...

Ἡ Εὐα πεθαιμένη!

Δυὸ μῆνες πρὶν, στὶς 9 Ἰουνίου, ἔτσι βράδυ πέθαινε τὸ παιδάκι της. Κι' ἦτανε τέτοιο χτύπημα αὐτὸ γιὰ τὴν ψυχὴ της, πῶχασε κιὰ τὸ θάρρος τῆς ζωῆς καὶ τόπε: «Ἐλα, μπρὲ Ἡρακλῆ, ν' αὐτοκτονήσουμε!...»

Μὰ ἐκεῖνος τῆς ἀρνῆθηκε, ὄχι γιὰ τὴ θυσία τοῦ ἑαυτοῦ του, παρὰ γιὰ τὴ θυσία τῶν λίγων ἀκόμη μερῶν, ποῦ ἔλιπε αὐτὴ νὰ ζήσει δίπλα του «γιὰ νὰ χαρεῖ τὸ θησαυρὸ του λίγο ἀκόμα».

Τὸ χτύπημα γιὰ τὴν ψυχὴ καὶ τὸ κορμὶ της ἦτανε ἀσῆκωτο. Καὶ σὰν προστέθηκε σ' αὐτὸ ἀπὸ ὀκτὼ μέρες ὁ βρογχίτης... πάει «Τὴν κύκλωσε—εἶπ' ὁ γιατρός τὸ Σάββατο πρωῖ—, δὲ θὰ γλυτώσει...»

Τὸ ἴδιο βράδυ, στὶς 10, πίνοντας ἓνα τονωτικὸ, τῆς ἤρτε δύσπνοια. Κι' ἔτσι, προσπαθώντας ν' ἀναπνεύσει, ἀγωνιώντας μισὴ ὥρα νὰ ξανοίξει δρόμο ἀπ' τὸ λάρυγγα γιὰ τὸν ἀέρα, ποῦ ζητοῦσε ὁ ὀργανισμὸς της, τέλειωσε, μὲ τὰ μάτια στηλωμένα στὰ μάτια του, μὲ τὰ μπράτσα της τυλιγμένα γύρω στὸ λαιμὸ του!...

— «Τὸ ποίημα ποῦ μοῦλεγαν τὰ μάτια σου τὴν τελευταία ἐκείνην ὥρα, ποτὲ δὲ θὰ μπορέσω νὰ τὸ γράψω!...» ἔλεγε ἐκεῖνος, ὅταν ἀπομείναμε οἱ δυὸ.

Ἔτσι ξημερωθήκαμε.

Στὶς 6, μόλις γέλασε ἔξω ἡ μέρα, ἀνοίξε τὸ πρόσωπό της «νὰ τὸ διεὶ ὁ Ἥλιος!» καὶ τυλίχθηκε ἐπάνω στὸ λαιμὸ καὶ στὰ μαλλιά της. Τὴ φίλησε, τὴν ξαναφίλησε καὶ κίνησε νὰ φύγει. Μόλις ὅμως ἔβαλε τὸ χεῖρ τοῦ στὸ πόμουλο τῆς ξόπορτας, καὶ φάνηκε σὰν νὰ θυμῆθηκε κάτι βιαστικά ξαναγύρισε κοντὰ της. Ἐβλεπε καὶ δὲν ἔβλεπε:

— «Κοιμήθηκες καλά, ἀγάπη μου; Εἶσαι καλύτερα;... Πάω.... Πάω, ἀγαπούλα μου. Θὰ εἶσαι φρόνιμη ἕως τὸ μεσημέρι; Θὰ γυρίσω γρήγορα...» εἶπε.

Μὰ πρὶν τελειώσει τὸν τακτικὸ αὐτὸ χαιρετισμὸ του, ποῦ τῆς ἔκανε κάθε πρωῖ, τὴν ὥρα ποῦ κινήθηκε νὰ τὴ φιλήσει θαρρῶντας τὴν ζωντανή, ἤρτε στὸν ἑαυτὸ του κι' ἀναλύθηκε σὲ δάκρυα, σὲ σπαραγμένα δάκρυα, ποῦ δὲ θὰ λησμονήσω.

~

Ἔφυγε ἐκεῖνος.

Καὶ ἀπόμεινε σὲ μένα, ποῦ ἀντιπροσώπευα ὅλο τὸ φιλικὸ τὸν κύκλο, ποῦ τὴν ἀγαπήσαμε, ὁ πικρὸς κληρὸς ν' ἀντικαταστήσω τὴ μανούλα καὶ τὶς ἀδελφοῦδες της....

Καὶ περιμάζεψα μὲς τὰ σεντούκια, στὶς βαλίτσες κάθε ρούχο τῆς τὴν ἀποχώρησα ἀπ' τὰ ἀγαπημένα της ἐκεῖνα πραγματάκια: τὸν καθρέφτη, τὴν πελότα, τὸ κόκκινο δισκάκι τῆς τουαλέττας καὶ τὴν κόκκινὴ τῆς πουτρίερα, τὴ γαντοθήκη της, τὸ πανεράκι τοῦ ραφίματος, τὸ κουδουνάκι, τὸ ρολοῖ. Κ' ἔβγαλα ἀκόμη ἀπὸ τὸ ἀγαπημένο, τὸ ἀχώριστό της τραπεζάκι, ποῦ συντρόφεψε τὶς εὐτυχίες καὶ τὶς πίκρες ὅλης τῆς ζωῆς της, ἀπόσπασα τὸ πάνω μέρος, ποῦ κρατοῦσε ἀνοιχτὴ ἀκόμη τοῦ Χέκκελ τὴ σελίδα, ποῦ ἐδιάβαζε ὡς στὴ στερενὴ στιγμὴ, ἐνῶ τὸ κάτω δὲν κρατοῦσε παρὰ τὸ καντήλι τοῦ θανάτου. Τὰ ἀπομάκρυνα μιλώντας μὲ τὸ κάθε τι γιὰ τὰ γλυκὰ μᾶς περαιομένα, μὲ τὰ δάκρυα.

Κ' ὕστερα, ὅταν φέρανε τὸ νεκροκρέββατο, καὶ οἱ ἐγγάτες βάλαν μὲσο τὸ κορμὶ της, ἔτσι μὲ τὸ τριανταφυλλί ἐκεῖνο crêpe de Chine φορεματάκι καὶ τὰ τριανταφυλλιά της σκαρπινάκια, ποῦ τὴν πρωτογνώρισε ὁ Ἡρακλῆς, καὶ γέμησα τὰ στήθη, τὰ χεράκια της, τὸ σῶμά της μ' ὅλα τὰ ρόδα καὶ τὰ γιασεμιά, ποῦ δὲν ἐπρόφθασε ν' ἀποχαρεῖ μὲς στὴ ζωὴ, κ' εἰσαῖα γύρω στὰ ξανθὰ μαλλιάκια της τὸ ρόδινο στεφάνι τῆς ἀγάτης, ποῦ τὴν κύκλωνε στοὺς 19 αὐτοὺς μῆνες πῶξησης μὲ τὸν ἀγαπημένο της, στάθηκα, γυρτὴ στὸ φέρετρο ἐπάνω κι' ἀπορροῦφησα γιὰ ὕστερὴν φορὰ τὴ φυσιογνωμίαν της: τὸ μέτωπο ἐκεῖνο τὸ μεγάλο, τὸ γεμάτο σκέψη μὲ τὰ

φρούδια τὰ καμαρωτά, λίγο πλατύτερα κατά τὴ μύτη, πού κατέβαινε ἐπιβλητικά καὶ συνεπλήρωνε τὴν ἀπαράμιλλη ἐκείνη φυσιογνωμία, τὴ φυσιογνωμία τῆς Εὔας !

Ποιὸς ἄνθρωπος διανοούμενος ἐγνώρισε τὴν Εὔα καὶ δὲν κράτησε μὲς στὴν ψυχὴ του τὸ συναίσθημα ἐκείνο τῆς ἐπιβολῆς τοῦ σεβασμοῦ, πού ἐνέπνεε ἢ μοναδικὴ τῆς μόρφωση ;

Ἔτσι, κυττάζοντάς τὴν, ροφώντας τὸ ἀόριστο χαμόγελο, πού κράτησαν τὰ χεῖλη τῆς ἀκόμη καὶ νεκρά, ξανάειδα καὶ ξαναθυμήθηκα ὅλη μας τὴ ζωὴ : Παιδιάκι μόλις 9-10 χρονῶ πρωτογνωρισθήκαμε ἐπάνω στὰ θρανία τοῦ Ζαπλείου, στὴν Πόλη. Ὑστερα μεγαλώναμε μαζί. Ζωγραφικὲς, ἐργόχειρα, μικροπεισιόδια τοῦ μαθητικοῦ μας βίου, πού ἢ φυσιογνωμία τῆς πάντα ξεχώριζε σὲ ἀντινοβολία καὶ σὲ ψυχραιμία ἀσυνηθιστή, γιορτὲς σχολιατικὲς πού ἢ Εὔα θ' ἀπάγγελε τὸ καλύτερο, τὸ σπουδαιότερο ποίημα τῆς γιορτῆς καὶ θὰ μᾶς ἔδανε ὅλους ὀπίσω τῆς, μικροὺς μεγάλους, ἢ θᾶπαιρνε μέρος σὲ κανένα ἀρχαῖο δράμα—ἦταν ἢ ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐπιτυχία—. Ὑστερα τὰ χρόνια τὰ νεανικά, πού ξαναγύριζε στὴν Πόλη ἐκείνη ἀπὸ τὴν Ἀγγλία καὶ τὴ Ρουμανία καὶ γύριζε κ' ἐγὼ ἀπ' τὴν Ἑλλάδα, κ' ἀνταμιωνόμασταν μὲς στὸ σαλόνι τῆς ...

Ἐκεῖνο τὸ σαλόνι !

Ποιὸς λόγιος Πολίτης, Ἀθηναῖος ἢ τοῦ Ἐξωτερικοῦ περνώντας ἀπ' τὴν Πόλη, δὲν πῆγε τὸ κατόφλι του γιὰ νὰ γνωρίσει καὶ νὰ γνωριστῆί μὲ τὴ δημοτικίστρια τῆς Πόλης, τὸ σοφὸ αὐτὸ κορίτσι ; Ὁ Φωτιάδης, ἀσπρομάλλης τοῦ Δημοτικισμοῦ ἀγωνιστῆς, ὁ Σταματιάδης (Ἐλισαῖος Γιαννίδης), ἢ Σοφία Σπανοῦδη, ἢ Κλεονίκη Ἀσπριώτου, ὁ Σιώτης, ὁ Γιαννιὸς—πρωτογνωριζόμεσταν τότε—, ὁ Mon seigneur Alamshah—ὁ σοφὸς ἀρμενοκαθολικὸς ἱερωμένος—, ὁ Πίντζας ὁ ἀγαπημένος τῆς, ὁ Ροντάκης, ὁ Παπαδημητρίου, ὁ Μελαχρινός, ὁ Λυμπουσιάνης, ὁ Δελιγριαβούρης, ὁ Δαμασκηνός, ὁ Τώνης Χρησιδής, ὁ Ἀχ. Γεωργιάδης, ὁ Σημηριώτης καὶ ὁ Florio, ὅλοι οἱ γιατροὶ κ' οἱ δικηγόροι τῆς Πόλης, πού ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὴ φιλολογία καὶ τὴ μουσικὴ, κάθε Παρασκευὴ τ' ἀπόγεμα θὰ μαζευόμασταν τριγύρω τῆς.

Ὅλα τὰ φιλολογικὰ ζητήματα ἐκεῖ θὰ ἀνοίγονταν πλατεῖα κ' ἐκεῖ θὰ τελειώνανε μ' ἀγάπη. Ἡ γνώμη τῆς θᾶδινε πάντα τὸ δικό της κῆρος τὸ χαμόγελό της θὰ ἰκανοποιῶσε τοὺς ἀντίγνωμους. Κανεὶς ποτὲ δὲν ἔφραγγε δυσαρεστημένος. Ἡ παροιμιώδης λεπτότητά της, τὸ μελιχρὸ τῆς ἔφος καὶ ὁ ξεχωριστὸς ἐκείνος τρόπος, πού εἶχε νὰ καθορίζει τὰ ζητήματα μὲ δύο φράσεις, χαμηλώνανε καὶ τὴν πρὸ βροντόφωνη ἀντιλογία ἢ ἀνοίγανε τὸ νέο δρόμο στὴ συζήτησή μας.

Καὶ συνεπλήρωναν τὴν ἁρμονία τοῦ ἀγαπημένου ἐκείνου κύκλου οἱ δύο τρυφερὲς καρδιές, οἱ δύο Πυλάδες τῆς, οἱ ἀδελφοῦλές τῆς ἢ Ἴρις μὲ τὸ ἄσμα κ' ἢ Ἐλένη μὲ τὸ πιάνο τῆς, ἐνῶ τῆς τρίτης, τῆς μεγαλύτερας—τῆς Καλλιρρόης, ἢ ματιὰ σπιθοβολοῦσε εὐτυχία ...

Καὶ σπάνια, τὴν ὅρα πῶριζε τὸ μάξιμα, σὺν ἤμασταν ἀκόμη λίγοι κ' οἱ στενάτεροι, κατέβαινε ἀνάμεσα μας ὁ Γεροθεοδορίδης, ὁ πατέρας τῆς. Παχὺς καὶ ροδοκόκκινος, μὲ τὸ ξανθόσγουρο ἐκείνο του κεφάλι, καὶ τὰ γαλάζια μάτια, ἀντιπροσώπευε ὀλόκληρῃ τὴν περασμένη γενεὰ τῶν σοφῶν τῆς Πόλης, τοῦ Βασιάδη, τοῦ Καμπούρογλου...

Ἰατροφιλόσοφος μᾶλλον παρὰ φαρμακοποιός, ἦτανε φυσιολάτρης ἀπὸ

πεποιθήσεως, πού ζοῦσε μὲ τὸν κόσμο τὸ δικό του, τὸν ἰδανικό. Ὁ ὄνειρωδικὸς ἐκείνος γέρος, ἔκαμνε κάθε ἀγῆ τὴν προσευχὴ του πρὸς τὸν Ἥλιο ! καί, κάθε ἀνοιξή, ἐνόσω μένανε στὴν Πιργήκηπο, ἀγῆ καὶ δεῖλη πήγαινε κ' ἀγκάλιαζε καὶ φίλοῦσε μὲ στοργὴ τὰ δύο φουντωτὰ δεντριά, πού μόνος του εἶχε φυτέψει πάνω ἀπὸ τὸν τάφο δύο παιδιῶν του ...

Τέτοιου πατέρα γέννημα ἦταν ἢ Εὔα. Πατέρα πῶδωκε κάθε ἐλευθερία στὰ κορίτσια του καὶ εἶχε τὴ χαρὰ νὰ βλέπει τὸ ἰδανικὸ πραγματικότητα, νὰ θριαμβεύουν μὲ τὴ μόρφωση τους.

✱

Κι' ὅσο κυττοῦσα τὰ καμπυλωτὰ φρυδιάκια τῆς, ἔτοιμα—λές—νὰ κινηθοῦνε—τέτοιαι ξωντανάα κράτησε τὸ πᾶνω μέρος τοῦ προσώπου τῆς,— ὁ νοῦς μου διάβαινε γοργά. ξεφύλλιζε τὰ περισμένα καὶ ξαναζοῦσα τὶς στιγμὲς πῶχοιμε δοκιμάσει ὅλοι γύρω τῆς, ὅσοι εὐτυχίσαμε νὰ τὴ γνωρίσουμε, σὺν μᾶς ζωντάνευε μὲ τὴν ἀπαγγελία τῆς—εἶτε στὸ σαλονάκι τῆς, εἶτε δημόσια—, τὴ «Νύχτα τοῦ Ὁχτώβρη» τοῦ Μυσεῖ ἀπ' τὴ σκηνὴ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου τοῦ Σταυροδρομοῦ ὡς «Μούσα», ἢ δροσοστάλλαζε μὲς στὴν ψυχὴ μας στίχους τοῦ Παλαμά, τὸν «Κρυφὸ λόγο» τοῦ Δροσίτη, τὸ «Καλὸ φέμμα» τοῦ Πολέμη, τοῦ Μαλακάση τὴν «Ἀγάπη» στὴ Λέσχη, στὰ Ταταῦλα, στὴ σάλα τοῦ «Κοραῖ» στὸ Μακροχώρι, ἢ τὸ «Μετά τὴ μάχη» τοῦ Πολέμη, στὴν ὑποδοχὴ τοῦ ἴδιου ποιητῆ, μέσα στὴν αἴθουσα τῆς Union Française τοῦ Πέρα.

Κι' ἔπειτα ἔπληνησε μὲς στὴν ψυχὴ μου τῶν ἐκδρομῶν ἢ Εὔα ἢ Εὔα τῆς σεμνῆς χαρᾶς. Ὅλες οἱ ἐξοχὲς τῆς Πόλης γνώρισαν τὰ παιχνίδια καὶ τὰ γέλια μας. Τὰ Φλώρια, ὁ Κεάτ-Χανές, ὁ Βόσπορος, τὸ Βουνὸ τοῦ Γ'αντος, τὸ Διάσκελο, ὅπου μὰ μέρα μαζευτήκαμε γύρω στὸ Μαλακάση καὶ γιορτάσαμε τὴν Ποίηση καὶ τὴ Χαρὰ.

Καὶ ὕστερᾶ, ἦρτε στὴ θύμησή μου τὸ μικρὸ μου γραφειάκι μὲς στὸ πατρικὸ μου σπίτι, ὅπου ἔνα ἀπόγεμα Κυριακῆς, 30 τοῦ Γενάρη τοῦ 1911, κυνηγημένοι ἀπ' τὸν Καθαρευοσιάνο Δεσπότη, τὸν Ἅγιο Δέρκων καὶ τοὺς ἀμόρφωτους κ' ἀγράμματους Ἐπιτρόπους τῆς ἐκκλησίας τοῦ Μακροχωριοῦ, μαζευτήκαμε νὰ κἀνομε τὸ φιλολογικὸ μνημόσυνο τοῦ Παπαδιαμάντη.

Ὁ Γκούρας ὁ Ἀλειτούρητος (Γ. Ροντάκης), ὁ Μελαχρινός καὶ ἢ Εὔα εἶτανε οἱ λειτουργοί. Ὁ πρῶτος ἔκανε ἀνάλυση τοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη, ὁ δεῦτερος τὸν πανηγυρικὸ, κ' ἢ Εὔα μᾶς ἀπάγγελε.

Καὶ γύρω τους ὅλοι ἐμεῖς οἱ γνωστοὶ καὶ ὅλοι οἱ νέοι τοῦ χωριοῦ μου, παλληκάρια ἀπὸ 16 χρονῶ κ' ἀπάνω, γιατροὶ καὶ δικηγόροι πού πρωτογνώριζαν τότε τοὺς «μαλλιμοῦς» ἀπὸ κοντὰ καὶ ἔβλεπαν ἀπὸ πολὺ κοντὰ τὴν Εὔα, πού εἶχε κατανήσει πρόσωπο μυθικὸ, προσωποποίηση τοῦ Δημοτικισμοῦ, ἀναγαλλιάζανε στὴ συντροφιά μας, ἐκπληκτοί, πού δὲν κάμναμε τίποτε παράξενο, παρὰ μιλοῦσαμε καὶ ζοῦσαμε σὲ τέτοιες ὁμορφιές. Πρῶτη φορὰ σὰ μαθητοῦδια ἔβλεπαν τὸ φῶς τοῦ Δημοτικισμοῦ...

Κι' ὕστερα τοὺς ἀγάδενε μας γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Τὸν πόλεμο τοῦ γέρο-Βουτρεῖ μὲ τὸ «Νεολόγο» του καὶ τοῦ «Ταχυδρόμου» τὶς δημοκοπίες ἐναντίο μας, πού τοὺς χτυπούσαμε ἀπὸ τὶς στήλες τῆς «Προόδου», τῆς «Πατριδας», τοῦ «Ἐργάτη» καὶ τοῦ «Νέου Πνεύματος».

Ἔτσι ἀποχωριστήκαμε τὸν Ὁχτώβρη τοῦ 1911. Καὶ τὴν ξανάβλεπα

έδω, στην κλινική, τον περασμένο Νοέμβρη. Μόλις είχε γλυτώσει τότε το θάνατο' και όλοι έμεις γύρω της οί φίλοι μαζί με τον άγαπημένο της, πού την νοιώθαμε, έλπίσαμε πώς την κερδίσαμε. Το ξανθόμαλλο άλλωστε και ροδοκόκκινο άγγελούδι της θά μάς βοηθούσε.

«Μιά ξέγνοιαστη και καλόκαρδη ζωή χρειάζεται η Έυα» σκεφθήκαμε' και από τη στιγμή εκείνη κάναμε κάθε τι, για να τη νοιώθουμε ήσυχη, χαρούμενη.

— «Πώς να τό πω; — μέλεγε τό χειμώνα —. Νά, δέν είναι πού είμαι άκόμη τόσο άδύνατη; Και όμως είμαι τέλεια εύτυχισμένη! Δέν έχω ούτε μά θλίψη!»

Κι ήταν άληθινό. Έρχριγε τά μάτια της στον Έρακλη της, πού τη λάτρευε τόσο άντάξια της και στό Φοίβο της, πού μεγαλώνοντας έπαιρνε τη φυσιογνωμία του πατέρα της, και ή μορφή της έλαμπε παράξενα, από ένα φως, πού είχε την πηγή του στά βαθύτερα του είναι της.

Πόσα όνειράτα δέν κάμαμε για τά παιδάκια μας, σάν βλέπαμε τη μικρούλα μου να τρέχει, να σφιχταγκαλιάζει τό Φοίβο και να τον φιλεί...

Μ' άλλοίμονο! Ίσως άν δέν της παρατεινάμε τη ζωή, να πέθαινε δίχως να δοκιμάσει την άγάπη του παιδιού και δίχως να δεχθεί τό χτύπημα του ξαφνικού θανάτου του. Στις 9 Ίουνίου πέθαινε εκείνο από την άρρώστεια πού θέριζε τότε τά μωρά της Άθήνας, κ' εκείνη στις 13 του Αυγούστου από τό βρογχίτη.

Σέ 19 μήνες μέσα δοκίμασε τίς μεγαλύτερες εύτυχίες της ζωής, μά και τά πικρότερα ποτήρια της.

*.

Η Έυα Θεοδοριδου-Πίντζα ήταν φυσιογνωμία έξαιρετική. Νοδς υπέροχα καλλιεργημένος. Δίπλα στη μητρική, κάτεχε τέλεια τη Γαλλική και την Άγγλική, χωρίς να ύστερεί και στη Γερμανική.

Στη φύση της συνεδούζε τη σπανιώτερη γυναίκαεια χάρη και άβρότητα με την πιο άκαμπτη και φιλοσοφημένη λογική των γυναικών του Βορρά. Τό άκτινοβόλο πνεύμα της είχε κάμει πολύ νωρίς τό πατρικό της σπίτι κέντρο της φιλολογικής ζωής της Κωνσταντινούπολης και κέντρο άκόμη ενός γενικώτερου πολιτισμού, πού είχε την επίδραση του πλατύτερη.

Η Έυα, κοπέλλα με φιλελεύθερα ιδανικά, άγωνίστηκε πολύτροπα για τό Δημοτικισμό και καρποφορώτερα από πολλούς άντρες συνειδέατες της Πόλης, με τίς διαλέξεις της, με την άπαγγελία—τελειοποιημένη στό Λονδίνο μ' όλους τους κανόνες της Τέχνης—, με την πένα της. Για τοϋτο και σάν πρωτοσύστανε στό Βόλο ό Έκπαιδευτικός Όμιλος τό σχολείο του σ' αυτήν άπόβλεψε και την εκάλεσε να τό διεϋθύνει. Μά άλλα όνειρα την κράτησαν στην Πόλη και άρνήθηκε.

Έκτός από τά βαθυστόχαστα, τά άκαταγώνιστα σέ επιχειρήματα λεπτολογικά της άρθρα, πού σκόρπισε στα καθημερινά φύλλα της Κωνσταντινούπολης, ως απάντηση στη λυσσασμένη πολεμική του σχολαστικισμού και πού δυστυχώς δέν τάχω πρόχειρα τη στιγμή αυτή, έγραψε κοινωνικές μελέτες, συχνά σέ τύπο διηγήματος και κριτικές με κύρος άδιαφιλονείητο.

Ήαίρων με χρονολογική σειρά ό,τι μπόρεσα ναρω στη βιβλιοθήκη μου δικό της, αρχίζοντας από τό «Νέο Πνεύμα», πού διεϋθυνα τότε και όπου πρωτοφάνηκε ενδίνοντας στα παρακάλια μου.

Στόν τόμο τοῦ 1909, τχ. 1^ο, σ. 11 μέ τόν τίτλο «Δέ συνεννοούμεθα» δίνει ἕνα κοινωνικό διήγημα μέ τὸ ἀπλό, τὸ λογόλογο ἐμεινὸ ὕφος, ποὺ λέγονται οἱ μεγάλες ἀλήθειες, καὶ ποὺ ἀποτελεῖ τὸ κύριο γνώρισμα τῆς πέννας τῆς. Στόν Θ' τόμο τῆς «Πινακοθήκης», Γεν. 1910, γράφει ἕνα σημειώμα τῆς μέ τὸν τίτλο «Ἐκείνος».

Στόν «Ἐργάτη» τοῦ Γιαννιῶ, Ἰούν. 1910, ἀρ. 2^ο, ἀρχίζει μέ τὸ «Τί θέλουμε ἐμεῖς οἱ γυναῖκες» νά μᾶς δίνει τίς καθαρά σοσιαλιστικὲς μελέτες τῆς. Ἀκολουθεῖ («Ἐργάτης» φύλλο 5^ο, Αὐγ. 1910) τὸ «Ὁ Σοσιαλισμὸς θέλει ἰσότητα τῶν φύλων στὴν οἰκογένεια, στὴν κοινωνία, στὸ κράτος». Στὸ Γ' τόμο τῆς «Πινακοθήκης», Ὁκτ. 1910, σ. 158, δημοσιεύεται ἡ «Ἀπάντηση» τῆς στὴ Σίβυλλα, ποὺ δείχνει σὲ τρεῖς φράσεις μέσα τὴ γερὴ ἀντίληψη τῆς γιὰ τὴ ζωὴ. Στόν «Ἐργάτη», Ν)βρ. 1910, φύλλο 11, μέ τὸ «Οἱ γυναῖκες μας» συμπληρώνει τὴ σειρά τῶν σοσιαλιστικῶν τῆς ἄρθρων. Μὰ τὸ δυνατότερο καθρέφτη τῆς ἰδιοφυΐας τῆς τὸν φύλαξε καὶ πάλι γιὰ τὸ «Νέον Πνεῦμα», ὅπου τὸν Αὐγ. τοῦ 1911, τχ. 8 καὶ 9, σ. 357, γράφει τὴν κρίση τῆς γιὰ τὴ «Γλῶσσα καὶ ζωὴ» μέ τὸν τίτλο «Ὁ Ἐλισαῖος Γιαννίδης καὶ τὸ ἔργο του». Καὶ τέτοια ἔκανε ἐντύπωση ἡ κριτικὴ αὐτὴ στόν ἴδιο τὸ συγγραφέα, ποὺ ὡς πρόλογο τὴν ἔβαλε στὴ δευτέρη καὶ τρίτη ἐκδοση τοῦ ἔργου του ἢ πρώτη ἔχει πρόλογο γραμμένο ἀπὸ τὸ Μαν. Τριανταφυλλίδη, ὅπως ἔξερουμε. Καὶ στὸ «Νουμᾶ» τοῦ 1911, σ. 83-85, ἔγραψε ἄλλη κριτικὴ «Διαβάζοντας τὸ Ἡλιοφέγγαρο» τοῦ κ. Ἄλ. Πάλλη, ποὺ εἶνε ἡ καλύτερη ἀπ' ὅσες γράφτηκαν γι' αὐτὸ τὸ ἔργο.

Ἐνα ἀπὸ τὰ καλύτερὰ τῆς διηγήματα εἶναι καὶ τὸ «Δίχως Γνώμη» ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ «Χρονικά» (ἔτος Γ', ἀριθ. 7, σελ. 73) τοῦ Νοέμβρη τοῦ 1911.

Στόν Δ' τόμο τῶν «Χρονικῶν» τοῦ Ἀγ. Γεωργιάδη τῆς Πόλης, Γενάρη 1912, σ. 124, δίνει τίς τελευταῖες τῆς γραμμὲς μέ τὴ γελαγχολικὴ τῆς «Ἐνθύμησι», ποὺ ξανατύπωσε ὁ «Νουμᾶς» ἀρ. 599, σ. 258 τοῦ 1916, ἀπ' ἀφορμὴ τῆς πρόωρης θανάτῆς τῆς, ἐνῶ τὰ «Σοσιαλιστικὰ Φύλλα» ἀντὶς μνημόσυνο γιὰ τὴν ἀγάπη, ποὺ τὰ χάριζε, ἀναδημοσιεύσανε ὅσα εἶχε χαράξει στόν «Ἐργάτη».

Στὶς συζητήσεις, διαλέξεις, στὶς μελέτες τῆς, πάντα, εἶχε μιὰ ἀποψη δική τῆς νά παρουσιάσει. Καὶ τὴν ἀποψη αὐτὴ εἶχε τὴν ἐξαιρετικὴ χάρη νά τὴν παρουσιάζει μέ τὸ ἀπλούστερο ντύμα. Στὸ κάθε τι εἶδινε μιὰ ἐπιστημονικὴ κατανομὴ καὶ μιὰ ἐφαρμογὴ θετικὴ σὲ κάθε ἰδέα. Ἡρεμὴ στὶς σκέψεις τῆς ὅπως καὶ στὶς κινήσεις τῆς. Ἡ φυσιογνωμία τῆς εἶδινε τὴν ἐντύπωση ἐνός λεπτοῦ λουλουδιοῦ, μιᾶς τρυφερῆς ἄνοιξης, ἐνῶ ἡ γαλήνια σκέψη τοῦ μετώπου τῆς ἐπέβαλλε ἕναν ἀσυνήθιστο καὶ ἀναπόφευκτο σεβασμό.

Στὸ πρόσωπο τῆς Εὔας ὁ Δημοτικισμὸς χάνει μιὰ σπάνια φωτεινὴ διανοητικότητά ἰδιαίτερα, ἡ γυναικεῖα κίνηση, τὸν πολυτιμότερο ἐργάτη τῆς.

Τὸν περασμένο Μάιο ἀπέθανε στὸ Παρίσι σὴν ἀπὸ πολλὸν καιρὸ λησμονημένος ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας. Γεννημένος στὸ Γαλαξειδί στὰ 1842, σπούδαζε γιαιτρός στὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ γρήγορα φάνηκε πὸς ἢ κλησίς του ἦταν ἄλλη, ἀπὸ ἓνα τυχαῖο γεγονός. Ἔτσι πολλὲς φορὲς ἢ συμπτώσεις χαρίζουν πολὺ πειὸ πολλὰ ἀπὸ τὰ πολυμελετημένα σχέδια καὶ προγράμματα. Φοιτητὴς ἀκόμα ὁ Σάθας ἔτυχε σὲ κἄτι ἔρευνές του σ' ἓνα μοναστήρι τοῦ Χριστοῦ κοντὰ στὸ Γαλαξειδί ν' ἀνακαλύψῃ ἓνα χειρόγραφο «Χρονικὸ» τοῦ Γαλαξειδιοῦ, τόσο δὲ τὸν ἐκυρίεψε ὁ πόθος τῆς ἔρευνας τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ, πὺ ἀφῆκε τὴν ἱατρικὴ καὶ χῳήθηκε ἀπὸ τότε στὶς βιβλιοθήκας καὶ στὰ χειρόγραφα.

Ὅτι ὁ Σάθας ἦταν γεννημένος γιὰ τὰ χειρόγραφα, τὸ ἀπέδειξε ὁ πλοῦσιος ζῆλος μὲ τὸν ὁποῖον ἀφωσιώθηκε στὴ μελέτη τους, καὶ τὰ πολυάριθμα ἔργα του, πὺ ἐξέδιδε τὸ ἓνα κατόπιν τοῦ ἄλλου, πρῶτα στὰ περιοδικὰ («Χρυσυλλίς») καὶ ἔπειτα χωριστὰ. Πρῶτό του σύγγραμμα αὐτοτελὲς ἐδημοσίευσε στὰ 1868 τὴ διεθνῶς πασίγνωστη «Νεοελληνικὴ Φιλολογία». Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453—1821). Τὸ ἔργο αὐτὸ εἶχε ὑποβάλλει στὸ «Ροδοκανάκειο φιλολογικὸ διαγωνισμὸ», ὁ ὁποῖος καὶ τὸ ἐβράβευσε. Ἀπ' αὐτὸ ἔλαβε θάρρος καὶ μετὰ ἓνα χρόνον ἐδημοσίευσε καὶ τὴν ἐπ' ἴσης γνωριμώτατη «Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάδα» καὶ ὕστερα τὸ «Παράρτημα Νεοελληνικῆς φιλολογίας».

Ἡ ἐπιτυχία του στὶς ἐργασίες αὐτὲς ἐκίνησε τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν προσοχὴ τοῦ πολιτευτῆ Κ. Λομβάρδου καὶ τῶν ἀδελφῶν Μαυροκοδάτου, οἱ ὁποῖοι καὶ ἀποφάσισαν νὰ τοῦ δώσουν ὅλα τὰ μέσα νὰ συνεχίσῃ τὶς ἔρευ-

* ΤΑ ΚΥΡΙΩΤΕΡΑ ἘΡΓΑ ΤΟΥ ΣΑΘΑΣ:

Χρονικὸν Γαλαξειδιοῦ. 1865. — Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα περιυναχθέντα καὶ ἐκδιδόμενα κατ' ἔγκρισιν τῆς Βουλῆς. Ἑθνικὴ Δαπάνη. 2 τόμοι 1867. — Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς. 1869. — Ἱστορικαὶ Διατριβαί. Ἀθήνα 1870. — Βιογραφικὸν Σχέδιον περὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Β. Ἀθήνα 1870. — Παράρτημα Νεοελλ. Φιλολογίας. 1870. — Ἡ Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη, ἐπτὰ τόμοι, Βενετία, Παρίσι, Ἀθήνα 1872-1894. — Ἐκθεσις πρὸς ἐξερευνησιν τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις ἀποκειμένων ἀνεκδότων μνημείων τῆς κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας 1872. — Ἱστορικὸν δακίμιον περὶ τοῦ θεάτρον καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν, ἦτοι εἰσαγωγὴ εἰς τὸ Κρητικὸν θέατρον. Ἀθήνα 1878. — Κρητικὸν θέατρον ἢ συλλογὴ ἀνεκδότων καὶ ἀγνωστων δραμάτων. Βενετία 1879. — Monumenta historiae hellenicæ. Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Age. 9 τόμοι. Παρίσι 1880-1890. — La tradition hellénique et la légende de Phidias de Praxitelle et de la fille d'Hippocrate au Moyen Age. Paris 1883. — Vies des Saints Allemands de l'Eglise de Chypre. Genève 1884. — Ἑλληνες Στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει καὶ Ἀναγέννησις τῆς ἑλληνικῆς τακτικῆς 1885. — Ἡ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα Ἐπανάστασις τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. — Ἰωσήφ Νάξης ὁ βασιλεὺς τῆς Νάξου καὶ τῶν Κυκλάδων. — Γεώργιος ὁ Σχολάριος καὶ οἱ Νεοπλατωνικοὶ τοῦ 15ου αἰῶνος. — Νεοελληνικὴ Φιλολογία. — Περὶ Ἀσκήσεως. — Χρονογραφία τοῦ Μιχαὴλ Φελλοῦ. — Ἀσκήσαι. — Κυπριακὰ Χρονικὰ τοῦ Βοστράνιου καὶ τοῦ Μαχαιρᾶ. — Ποίημα τοῦ Τζάνε Κορωναίου περὶ τῶν ἀνδραγαθημάτων τοῦ Μερκουρίου Μπούα. — Θρήνος εἰς Κρήτην τοῦ Ἀθανασίου Σκληροῦ. — Χρονικὸν τοῦ Καισαρίου Δαπόντε. — Ἐγγραφα Ἱερεμίου Β. — Ἀθήναι καὶ Βυζάντιον.

νές του γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ μεσαιωνικὴ φιλολογία στὶς εὐρωπαϊκὰς βιβλιοθήκας. Ἀλλὰ καὶ τὸ Κράτος ἀκόμα τὸν ἐβοήθησε πλουσιοπάροχα μὲ τακτικὰς (1870—1888) καὶ ἔκτακτες ἐπιχορηγήσεις γιὰ τὶς ἐργασίες τοῦ Σάθα εἶνε γραμμένες στοὺς προϋπολογισμοὺς 140.000 δραχμῆς. Ἀπὸ τότε ὁ Σάθας ἀφῆκε τὴν Ἑλλάδα καὶ ταξίδεψε στὴν Πόλι, στὴ Βιέννη, στὸ Παρίσι καὶ στὴ Βενετία, ἐπειδὴ δὲ τὸ πλουσιώτερον ὕλικὸν γιὰ τὶς μελέτες του βρῆκε στὴ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκην τῆς Βενετίας, ἐγκατεστάθηκεν ὀριστικῶς ἐκεῖ, ὡς καρπὸν δὲ ἀντάξιον τῶν κόπων καὶ τῆς ἐπιμελείας του μᾶς ἔδωκε τὴν ἐπτάτομό του «Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη» καὶ ἓνα σωρὸ ἄλλα ἔργα, ὅπου ἀποθησαύρισε πολυάριθμα καὶ σπουδαῖα ἀνέκδοτα μεσαιωνικὰ καὶ νεοελληνικὰ κείμενα.

Εἶνε ἀλήθεια πὸς καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Σάθα ἀρκετοὶ λόγιοι δικοὶ μας καταγίνηκαν σὲ μελέτες τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ, σὴν τὸν Ζαβίρα, τὸν Ἀρχιμανδριτὴ Ἀνδρόνικο Δημητρακόπουλο, τὸν Βελοῦδο, τὸν Π. Χιώτη καὶ ἄλλους, κανεῖς ὅμως δὲ μπορεῖ νὰ συγκριθῇ μὲ τὸν Σάθα. Ἴσως θὰ μπορούσε νὰ παραλληλισθῇ μάζυ του ὁ Ἀ. Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς μὲ τὶς πολυάριθμες ἐργασίες του πρὸ πάντων στὰ ἀγιολογικὰ ἀνέκδοτα καὶ στὴν ἔκδοσι σωρείας κειμένων τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ, ἀλλ' ὁ Σάθας ὄχι μόνο γιὰ μᾶς, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἐπιστῆμην εἶνε ὁ «κατ' ἐξοχὴν» Ἑλληὴν μεσαιωνοδίφης καὶ μεσαιωνολόγος, ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλείτερος γενάρχας τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας, τῆς νέας αὐτῆς ἐπιστῆμης, τὴν ὁποῖαν ἐθεράπευσεν ὁ Legrand καὶ ἐσυστηματοποίησεν ὁ Krumbacher. Κανεῖς ἀπὸ ὄσους ἀσχολοῦνται στὴ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ φιλολογία, πὺ στὰ τελευταῖα χρόνια τὴν πρόοδο εἶχε κάνει στὴν Εὐρώπην καὶ στὴ Ρωσίαν, δὲ μπορεῖ νὰ κἀνῃ βῆμα στὶς μελέτες του, ἂν δὲν ἔχη στὴ βιβλιοθήκην του τὰ ἔργα τοῦ Σάθα, δὲν ὑπάρχει δὲ κανένα σύγγραμμα, καμμία μελέτη τοῦ εἰδικοῦ αὐτοῦ κλάδου τῆς φιλολογίας χωρὶς νὰ ἔχη παραπομπὰς στὰ ἔργα τοῦ Σάθα.

Ὁ Σάθας θὰ μπορούσε νὰ κἀνῃ ἀκόμα πειὸ πολλὰ, ἂν, ἀπ' ὅτου πέθαναν οἱ ὑποστηρικταὶ του καὶ ἢ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησι τὸν ἀφῆκε, δὲν ἄρχιζαν νὰ τὸν βασανίζουν ἢ οἰκονομικὰς στενοχωρίες, καὶ ἂν δὲν πάθαιναν τὰ μάτια του. Ἔτσι ἀπὸ καιρὸ εἶχε παύσει πλέον τὴν ἐπισημονικὴν του δρασίαν δὲ στὰ τελευταῖα χρόνια, ὄσοι πονοῦσαν γιὰ τὴν ἄδικη φτώχεια τοῦ περιήρημου Σάθα, πὺ γιὰ νὰ ζήσῃ ὅπως-ὅπως εὐρέθηκε στὴν ἀνάγκην νὰ ὑποθηκεύῃ καὶ νὰ πουλῇ κατὰ τμήματα τὴ μεγάλη καὶ πολύτιμη βιβλιοθήκην του, σὲ ὄλους φάνηκε πὸς βγαίνει δειλὰ ἀπὸ τὰ κατάβαθα τῆς λήθης ἓνα ὄνομα ξεχασμένο ἀπὸ τὸν ζωντανὸ Ἑλληνισμό, ὄνομα πὺ μόνον ὄσοι ἀπὸ μᾶς συναντοῦσαν στὰ βιβλία ἠθυμήθησαν σὴν ξεθαμμένο ἀπὸ πολλὴ σκόνην, σὴν ἀφηρημένο, σὴν πεθαμένο, πολὺ ὄμως ἀγαπημένο καὶ πολὺ τιμημένο. Κατωρθώθηκε, εὐτυχῶς, στὸ τέλος, νὰ ἀγορασθῇ ἢ βιβλιοθήκην του ἀπὸ τὸ Κράτος γιὰ 25.000 δραχμῆς. Ὁ Σάθας ὄμως πέθανε φτωχὸς στὰ ξένα. Ἴσως, ἂν πέθανε στὴν πατρίδα του, θὰ πέθαινε πειὸ φτωχὸς πῖσω ὄμως ἀπ' τὸν νεκρὸν του θὰ ἀκολουθοῦσεν ὄλη ἢ τάξι τῶν λογίων καὶ διανοουμένων μὲ φιλοσοφικὴν κατῆφειαν γιὰ τὴν τύχην τῶν ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων, καὶ μὲ εὐγνωμοσύνην καὶ θαυμασμὸν γιὰ τὸ μεγάλο μνημεῖον πὺ ἤγειρε στὴν ἀξίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ὁ Σάθας.

✱

Τὸν Σάθα ὀνομάζουν χαλκέντερο. Δίκαια. Ἡ ἀνεξάντητη φιλοπονία του, τοῦ στοιχίσε τὸ φῶς του καὶ τὴν υγεία του. Τοῦ χρειάζονταν ὁμως κάτι τι, γὰρ νὰ δώσῃ ἀκόμα πειὸ πολλὴ λάμψη καὶ ἀξία στὸ ἀπέραντο καὶ πολὺμοχθο ἔργο του,—ἡ ἐπιστημοσύνη. Ὁ Σάθας δὲν ἐπούδασε τὴ φιλολογία τὴν ἐμάθαινε μόνος του στὴν ἐξέλιξι τῶν ἔρευνῶν του, ἦτανε αὐτομάτης. Γι' αὐτὸ ἀπὸ ὅλα τὰ ἔργα του, ἔργα μὲ πολλὴν ἀξία, λείπει ἡ ἐπιστήμη, ἡ μέθοδος, τὸ σύστημα, ἡ ἐπιστημονικὴ διαπραγμάτευσι. Στὶς μελέτες του ἐθίξεν ἄπειρα ζητήματα, καὶ στὰ μικρὰ ὁμως καὶ στὰ μεγάλα εἶχε χειραγωγὸ μόνον τὴν προσωπικὴ του ἀντίληψη, ἔκανε τολμηρὰ καὶ ἐπικίνδυνες ἀπόπειρες, καὶ ξεπελάγωνε. Ἡ διάνοιά του ἦτανε θησαυρὸς γνώσεων ἀκένωτος, ἡ πολυμάθειά του ἦτανε αὐτόχρομα τεράστια, ἡ ἔκθεσί της ὁμως ἦτανε τόσο ἀνεπιστημονικὴ καὶ ἀντιεπιστημονικὴ, ὥστε στὸν ἀναγνώστη νὰ μὲνῃ ἡ ἐντύπωσι, ὅτι μάταια σχεδὸν ἐπῆγε τόση εὐφυΐα, τόση προσπάθεια καὶ τόση γνώσις. Πρόχειρα ἄς ἀναφέρωμε ἐδῶ γιὰ παρίδειγμα τὴν Εἰσαγωγὴν του στὸ «Κρητικὸν Θέατρον» («Ἱστορικὸν Δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν»), πού ἐξέδωκε στὴ Βενετία (1879). Τὸ σύγγραμμα αὐτὸ εἶνε πραγματικῶς θησαυρὸς πολυγλωσσίας, «μνημειῶδες» στὸ εἶδος του, ἀλλὰ καὶ τόσο ἀκατάστατο καὶ δυσμεταχειρίστο γιὰ τὴν ἀμεθοδίαν καὶ ἀνεπιστημονικότητά του, ὥστε νὰ καταντῆ νὰ εἶνε ἀπλῶς ἀποθήκη πνευματικῶν ὕλικῶν.

Ἡ ἔλλειψις αὐτῆ τοῦ μακαρίτη Σάθα σημειώνεται ἐδῶ ὄχι γιὰ νὰ καταλογισθῇ ὡς παθητικὸ του, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐξαρθῇ περισσότερο ἡ ἱκανότης λογίου, πού χωρὶς ἐπιστημονικὸν καταρτισμὸν κατῴρθωσε τὸ κολοσσαῖο ἔργο πού θαυμάζει ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος. Καὶ φαντάζεται κανένας τί θὰ κέρδιζεν αὐτὸς ὁ κολοσσὸς εἰς εἶδος, ἂν ἡ τεραστία αὐτῆ μάθησι ἦταν τακτοποιημένη μὲ τὸ νοικοκυρεμένο πνεῦμα τῆς ἐπιστημονικῆς κριτικῆς, τὴν εὐμεθοδίαν καὶ τὴν συστηματικότητά.

Ἄλλ' ἀρχοῦν ἐδῶ αὐτὰ τὰ ὀλίγα γιὰ τὸ μεγάλο ἔργο τοῦ Σάθα, ἔργο πού ἐκτιμήθηκε ὅπως τοῦ ἀξίζει καὶ ἀπὸ τοὺς ξένους, καὶ ἀπὸ τοὺς δικούς μας, καὶ πού ἐκτιμᾶται ἀκόμα περισσότερο ὅσο προχωρεῖ καὶ ἀναπτύσσεται γοργὰ ἡ βυζαντινολογία.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΕΙΑ 1915

ΓΩΓΟΣ ΑΓΙΑΣΣΟΣ

ΦΥΛΕΤΙΚΗ ΕΡΕΒΝΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ (*)

Τὰ ρωτήματά σας εἶναι τέτοια πού μοναχὰ γιὰ νὰ καταστρώσει κανεὶς τὸ πρόβλημα κάπως καθαρὰ θὰ χρειάζοντανε πρῶτα ἓνα βιολογικὸ ξεκαθάρισμα τῆς εβρωπαϊκῆς ἱστορίας καὶ τῆς φυλετικῆς μας σύστασις, θὰ χρειάζοντανε μάλιστα νὰ μελετήσῃ κανεὶς τὸ χαραχτήρα τῆς ποιητικῆς καὶ μεταφυσικῆς μας συνειδήσις. Μὰ γιὰ τὴν Ῥωμοσύνην τέτοια δουλιὰ δὲν ἔχει γίνει ἀκόμα, καὶ ἀκολουθεῖ ἔτσι ἀναγκαστικὰ πὼς εἶναι παράτολμο νὰ βγάλουμε ὄχι μονάχα θετικὰ μὰ καὶ πιθανόφανα πορίσματα.

(*) ΣΗΜ. Οἱ σελίδες αὐτὲς εἶνε παρμένες ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο βιβλίον μας «Ἐρευνα γιὰ τὶς μελλοντικὰς κατευθύνσεις τῆς φυλῆς μας» πού θὰ κυκλοφορήσῃ ἀργότερα.

Κι ἀπὸ μερικὰ σας ρωτήματα συμπεραίνω πὼς ἴσως νὰ μὴν καταλαβαίνετε ποῖο ἀλήθεια εἶναι τὸ πρόβλημα. Π. χ. μιλάτε γιὰ κάποιο «πατριωτισμὸν πολιτισμὸν»—εβρωπαϊκὸν καὶ ἴσως ἀνθρώπινον. Ὅμως αὐτὰ εἶναι ἀντίλογα λόγια. Κάθε πολιτισμὸς εἶναι ριζωμένος σὲ ορισμένη φυλὴ καὶ πατρίδα. Ποτέ του δὲν πάει πέρα πέρα. Ψυχὴ καὶ κορμὶ δὲ χωρίζονται. Εἶναι εικωμένο πὼς ἡ ἀνθρώπινη θέν ὑπάρχει. Καὶ γι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει ἀνθρώπινος πολιτισμὸς καὶ ἀκόμα λιγώτερο ὁ πατριωτισμὸς του. Ἀλλοῦ πάλι μιλάτε γιὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν θρησκείαν σὰ νὰ εἴτανε ἀντίθετες ἐννοίαι. Πολὺ στραβὸν. Ἡ ἀληθινὴ ἐπιστημονικὴ συνειδήσις ἔχει πάντα βάση καὶ πηγὴν τῆς τῆ σοβαρῆς θρησκευτικῆς (ἢ μεταφυσικῆς, τὸ ἴδιο κάνει) ἀντίληψις τῆς ζωῆς. Αὐτὸ πού ἴσως θέτε νὰ πεῖτε εἶναι πὼς οἱ Ἐκκλησίαι μισοῦν τὴν ἁπλοῦς μᾶθησιν—μὰ ἡ θρησκεία ἡ ἀληθινὴ δὲ βρῖσκειται στὶς Ἐκκλησίαι, οὔτε σὲ κείνες κἀν πού λέγονται χριστιανικῆς.

Ἀλήθεια αὐτὸ πού ρωτᾶτε εἶναι «τί δρόμον θὰ τραβήξῃ ἡ ζωὴ ; » Ποῖος ὁμως τολμᾷ νὰ τὸ προφητέψῃ ; Ἡ ζωὴ—καθὼς καὶ σεῖς τὸ λέτε—δὲ γυρίζει σὲ ομοίωμορφους μηχανικοὺς κύκλους μὰ πάντα ξαναβιώνει διαφορετικῶς. Δὲ λογαριάζει κανεὶς τὸ ἄβριο ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ προχτές. Αὐτὸ πού ἀξίζει ὁμως εἶναι νὰ ξέροι κανεὶς τί θέλει καὶ γιὰ τί τὸ θέλει. Τὰ παρακάτω μου λόγια ἐλπίζω νὰ φανερώσουν πῶς καθαρὰ τὴν ἰδίαν ἰδέαν μου.

Ἡ ἐρχόμενη ἱστορία τοῦ ἐλληνισμοῦ θὰ καθορισθῇ, σάν καὶ πάντοτε, ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς φυλῆς πού θὰ μορφωθῇ καὶ θὰ κυριαρχήσῃ στὴν Ἑλλάδα. Δὲν μπορῶ—οὔτε, θαρρῶ, κανένας ἄλλος μπορεῖ νὰ προβλέψῃ τί εἶδος φυλῆς θὰ ζυμωθῇ μέσα στὸ καινούριον κράτος, οὔτε κἀν ἂν θὰ θεμελιωθῇ μιά φυλὴ ομοούσια καὶ καλοδέματη. Μπορεῖ μάλιστα νὰ ξεχειλίσει ἡ ἀσυναρτησία τῆς ἀνακατεψιάς μὲ ὅλους τοὺς κακόφυλους καὶ μισόφυλους καὶ τὰ συρροσημικὰ σμιγμάδια πού σκουλικιάζουσι γύρω τριγύρω στὴν Μεσόγειον.

Ἐνα πράγμα πρέπει νὰ καταλάβουμε καθαρὰ. Ὁ σημερινὸς πολιτισμὸς τῆς Εβρώπης εἶναι σκεδόν ὀλάκερος γερμανικὸς. Βασίζεται στὴν Ἀγγλίαν, στὴν Ὀλλάνταν, στὴν Γερμανίαν καὶ στὴν Γαλλίαν—ὄχι τὴν τωρινὴν Γαλλίαν μὰ κείνην πού ξεψύχησε στὰ 1789. Τὸν πολιτισμὸν αὐτὸν εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ τὸν ἔχουμε γύρω μας γιὰ τὴν εἶναι κυρίαρχος. Καὶ θὰ τὸν ἀκολουθήσουμε ἔτσι ὡς ἐκεῖ πού μᾶς ορίζει χωρὶς ὁμως καὶ νὰ τὸν κάνουμε ποτέ δικὸν μας. Εἶναι καὶ αὐτὸς περιγυριὰ—ὄχι δική μας οργανικὴ ζωντάνια.

Τὸν γερμανικὸν πολιτισμὸν τότε μάχεται καὶ τὸν μπαταλιάζει καὶ ἴσως τὸν ντῖξει μὰ μὲρα τὸ κοπάδι πού κατεβαίνει ἀπὸ τὸ ξεσπόριασμα τῆς σημερινῆς Ῥώμης—ἀπὸ τὸ σάπιο Χάος τῶν Ἐθνῶν καθὼς τόσο ἀληθινὰ τὸ ξήγησε ὁ Houston Stewart Chamberlain. Οἱ ἀπόγονοι τοῦ ἄμορφου ρωμαϊκοῦ imperium εἶναι σήμερον ὅλα τὰ λεγόμενα λατινικὰ ἔθνη. Καὶ δίχως ἄλλο ὑπάρχει λόγος βαρῦς γιὰ νὰ λεγόμεστε καὶ μεις Ῥωμοὶ.

Ἡ δική μας ἐλπίδα σωτηρίας εἶναι πὼς ἔχουμε ἀκόμα—κατὰ τὴν γνώμην μου—αρκετὰς φυλῆς μέσα μας πού δὲν τίς πείραξε βαθιὰ τὸ λατινικὸ (ἢ συρροσημικὸ) φαρμάκι—καθὼς τοὺς Ρουμελιώτες, τοὺς Ἀρβανίτες, τοὺς κάπως γνήσιους Ἑλληνας, Σλάβους ἢ ἄλλους Ἄρειους. Τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια καὶ ἡ δημοτικὴ μας γλώσσα εἶναι σημάδια πὼς δὲ χάσαμε ὁλοτελῆ τὴν ἄρῃαν μας καταγωγὴν. Οἱ φυλῆς ἀπτεῖς πολεμήσανε στὸ 21—καὶ ὄχι οἱ λογῆς λογῆς Γραικύλοι. Κι ἂν οἱ φυλῆς ἀπτεῖς γίνοντι ἡ ἀποκλειστικὴ βάση τοῦ ἐλληνισμοῦ τότε θὰ φτιάσουμε δικὸν μας πολιτισμὸν πού θὰ συγγενέβῃ ὄχι μόνον μὲ τὸν γερμανικὸν μὰ καὶ μὲ τὸν ἀρχαῖον ἐλληνικόν.

Θά αγαπήσουμε τότε τήν ατομική λεφτεριά καί τήν τίμια πίστη, μά θά μισούμε κάθε καθολικισμό—είτε θρησκευτικό (δογματικές εκκλησίες) είτε κοινωνικό (σοσιαλισμό καί κρατισμό κάθε είδους) είτε οικονομικό (προστασίες καί τυραννικούς συνεταιρισμούς) είτε πνευματικό (σατραπισμό στήν παιδεία, έλλειψη πρωτόβουλης έρεβνας καί πλαστικής μεταφυσικής). Θά αγαπούμε τή φυλή μας περισσότερο από κάθε άλλο καί θά τή φυλάγουμε από κάθε παραταίριασμα, καί θά κατοβλέπουμε τόν ανθρωπισμό καί κάθε ανόσια αδερφοσύνη από κείνες πού θένε ο καθολικός ο Πάπας, ο κοινωνικός δημαγωγός καί ο φραντσέζος ο δογματιστής. Αφτό δέ θά πει πώς θά σηκωθούμε νά δυναστεύουμε κάθε αλλόφυλο μά θά πει πώς πρέπει νά έχουμε γερά δικά μας σύνορα—καί πολιτικά καί φυλετικά καί πνευματικά. Όποιος ζυγώσει γιά νά τά σπάσει θά τόνο σπάνουμε. Μά ούτε πάλι θά ξεμονοθούμε. Θά δανειζούμαστε ό,τι μάς χρειάζεται μά θά είμαστε λέφτεροι δανειστάδες—όχι εύλωτες ξένου πολιτισμού. Αλλιώς θά πέσουμε καί μείς ξανά μέσα στό Χάος τό μιζοβάρβαρο.

Πώς ο Ρωμιός ξέρει τήν αξία τής φυλής υπάρχουνε δείγματα σημαντικά. Θυμίζω τούς Χιώτες πού μέ τή στενή τους επιμιξία καταφέρανε νά φτιάσουν καί νά βαστιάξουν ξεχωριστό καί αξιο δικό τους τύπο. Καί φυσικά η προστασία δυνατού κράτους βοηθά σημαντικά τό θεμέλιωμα γερού φυλετικού οργανισμού. Θαρρώ μάλιστα πώς τό συνταίριασμα τό φυλετικό πού έγινε στήν Ελλάδα από τό 1830 καί ύστερα είναι ο πιό σπουδαίος λόγος πού έφερε τό σημερινό μερικό ξανάνωμα. Πώς η φυλή έχει τώρα συνολικό δικό της χαρακτήρα τό βλέπει κανείς ξάστερα διαβάζοντας τά έργα τού Παλαμά. Μά νά μή νομίσουμε πώς είμαστε κιόλας απάνω σέ σίγουρη βάση. Η πειθαρχία μας είναι ακόμα μισερή καί δέ βάζουμε στή δουλιά μας αρκετή ειλικρίνεια καί αφοθυσία. Ούτε ακόμα ξετινάξαμε από πάνω μας τή γλωσσική ψεφτιά—τά ελεεινό αφτό λείψανο τής σκλαβιάς μας στόν καθολικισμό.

Μέ δύο λόγια. Τό κάθε τι βασίζεται στήν ποιότητα τής φυλής, δηλαδή στήν οργανική ζωντάνια τής κοινωνίας. Άν είναι δυνατή, ομοιόμορφη, σταθερή καί καθαρή από κάθε ξένη λέρα, τότε θά χτίσει τό δικό της χαρακτηριστικό πολιτισμό. Άν όχι, θά παρακυλά κυβερνημένη από κάποιο εξωτερικό imperium, δίχως θέληση δική της, δίχως δικό της τύπο, δίχως αξία αληθινά ανθρώπινη.

Κανένας νόμος ούτε σχολίο κανένα δέν μπορεί νά μάς βοηθήσει. Η ατομική συνείδηση θά ρυθμίσει τήν τύχη τής φυλής.

Καί τελειώνοντας θά σάς παρακαλέσω νά προσέξετε τό υστερόγραφο σας. Γράφετε : «Οί άπαντήσεις μπορούν νά γραφτούν σ' οποιοδήποτε γλωσσικό ιδίωμα.» Νά λοιπόν πάλι ο καθολικισμός, νά ο σατανικός κίντυνος, νά η δήθεν ανοιχτόμυαλη λεφτεριά πού είναι δειλία, έλλειψη φυλετικού χαρακτήρα, απρόσωπη αβουλία. Όποιος νομίζει πώς η δημοτική είναι η αληθινή μας γλώσσα δέν πρέπει νά παραδέχεται κανένα άλλο αγλωσσικό ιδίωμα* ή κατοχομόρισμα. Πρέπει καί στή γλώσσα μας νά έχουμε σύνορα θετικά καί κατοχομένα. Αλλιώς θά χανούμαστε πάλι μέσα στό Χάος τό καθολικό.

Η ΘΡΙΑΜΒΕΥΤΙΚΗ ΕΙΣΟΔΟΣ ΤΟΥ ΣΟΥΛΤΑΝΟΥ ΜΩΑΜΕΘ ΣΤΗΝ ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ (*)

(29 ΤΟΥ ΜΑΗ 1453)

Η Κωνσταντινούπολη, η θεοφρούρητη πολιτεία, η Χριστιανική Μητρόπολη τής Ανατολής από δέκα αιώνες, η λαμπρότερη πολιτεία τού κόσμου ύστερ' από τό πέσιμο τής Ρώμης, ύπόκυψε στή φοβερή πολιορκία τών στρατιωτών τού Μωάμεθ τού Β'. τό πρωϊ μινής ανοιξιάτικης μέρας, τήν Τρίτη τής 29 τού Μάη 1453. Άπό τις 5 τ' Απρίλη, από πενήντα τέσσερης φονικές μέρες, τά Τούρκικα φουσσατα, μέ εκατοσταριές χιλιάδες πολεμιστών πολιορκούσαν από παντού τό άπεραντο κάστρο πού τό υπερασπίζονταν μέ αξιοθαύμαστο θάρρος λίγες χιλιάδες παλληκαρία, Έλληνες καί Ιταλοί, οί πιότεροι Γενοβέζοι καί Βενετσιάνοι. Άπό πενήντα τέσσερης μέρες, τά τεράστια κανόνια, τά κολοσσαία όβουζοβόλα τού Σουλτάνου, οί περίφημοι αυτοί «καταχητές πολιτειών» πού η χρησιμοποίησή τους σ' αυτή τή ξακουστή πολιορκία άλλαξαν όλως διόλου ακόμα καί τήν τέχνη τού πολέμου, όλο αυτό τό τρομερό πυροβολικό πού όλημερίς κάθε τόσο μέ τις όγκωδέστατες πέτρινες όβίδες του έβαρουσε μέσα σ' ένα φοβερό πανδαιμόνιο τό ένδοξο αυτό κάστρο, μέ τούς διπλούς τοίχους πολλών μιλίων, μέ τις εκατοσταριές τών πύργων του πού τό υπερασπίζαν καί από χίλια τώρα χρόνια είχαν άντισταθεί σέ τόσες επιθέσεις λογής λογής ένών.

Τώρα τρομερές έφοδοι, άλλοτε ναυμαχίες, στό τέλος η μεταφορά τής Τούρκικης άρμάδας από τό Βόσπορο στόν Κεράτιο κόλπο πάνω από τό βουνό τού Πέρα καί χίλια δυό άλλα σοβαρά συμβάντα είχαν κάμει τήν εξέλιξη τής πολιορκίας αυτής πρωτοφανή στήν ιστορία.

Επί τέλους ξεχείλισε τό ποτήρι, τά φρούρια ήταν σχεδόν βουλιαγμένα από τό Τούρκικο πυροβολικό καί η σχισμάδες τους πού ανοίγονταν κάθε τόσο δέν μπορούσαν πειά νά διορθωθούν από τούς ξαντλημένους Χριστιανούς πολεμιστές. Έτσι, ό Σουλτάνος, τή νύχτα τής 28 πρὸς τήν 29 τού Μάη, στάς 3 από τά μεσάνυχτα, έρριξε σέ τρεις κολόννες τή μιά ύστερ' απ' τήν άλλη, πάνω από εκατό χιλιάδες στρατό στήν έφοδο. Ύστερα από μιά πολύωρη ήρωική καί άφθαστη αντίσταση ό άοιδμός ένίκησε τήν παλληκαριά. Οί μεγαλόπρεποι Γενίτσαροι τού Μωάμεθ όρμήσανε από τή σχισμάδα

(*) ΣΗΜ. Τό κεφάλαιο τούτο είνε παρμένο από τό τελευταίο βιβλίο τού Schlumberger πού βγήκε τόν περασμένο Νοέβρη μέ τίτλο "RÉCITS DE BYZANCE ET DES CROISADES" (έκδοση Librairie Plon-Nourril & Cie. Paris. 1916).

τῆς Πύλης τοῦ Ρωμανοῦ, φραμένη ἀπὸ τὰ κορμιά τῶν τελευταίων ὑπερασπιστῶν καὶ ποδοπατῶνας τὰ πτόματα τοῦ Αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Δραγάτη καὶ τῶν μεγαλείτερων ἀρχηγῶν τῆς ἄμυνας, ποῦχαν ὅλοι πέσει πολεμῶνας παλληκαρίσια, ἐμπῆχαν ἐπὶ τέλος στὴ ἔακουσμένη πόλη. Οἱ θριαμβευτικοὶ ἀλλαγαμοὶ τοὺς ἀκούονταν ὡς τὰ ἀκρογάλια τῆς Ἀσίας, ἐνῶ μέσα στὴν πολιτεία ἀντιλαλοῦσε ἡ ἀπαίσια κραυγὴ «ἐπήρανε τὴν πόλη» ἀνακατωμένη μέσα σὲ φριχτοὺς λυγμοὺς ἐνὸς ἀπέραντου πληθυσμοῦ ἀνυπεράσπιστου.

✱

Κατόπι ἡ ὑστερινὴ ἀντίσταση ἔπαυσε σχεδὸν ξαφνικά, ἀφοῦ ὅλοι οἱ γεροὶ ὑπερασπιστῆς εἶχαν ὑποκύψει καὶ ὁ νικητὴς στρατός, διψῶντας ἐκδίκηση ὑστερα ἀπὸ τὰ τόσα ποῦ πόφερε, ἐροῖχτηκε μὲ λύσσα στὴν πεῖδ φοβερὴ σφαγὴ. Γενίτσαροι, ναῦτες τῆς ἀρμάδας, ἀναρίθμητοι ἄτακτοι, ὄρες πολλὲς ἐστραγγάλιζαν στοὺς δρόμους τῆς πόλης ὅ,τι ἔπεφτε στὰ χέρια τους, δίχως νὰ κάνουν διάκριση ἡλικίας, γένους ἢ τάξης. Ἀργότερα, ἐκεῖ κατὰ τὰς δώδεκα, κουράστηκαν πεῖδ ἀπὸ τῆ σφαγῆ καὶ ἀρχίνησαν τὴ διαπαγγὴ, πέρνοντας ἀπὸ τοὺς ζωντανοὺς τοῦ νικημένου πληθυσμοῦ τοὺς πεῖδ πλούσιους καὶ ὠραίους, εἴτε γιὰ νὰ τοὺς πουλήσουν εἴτε γιὰ νὰ τοὺς πάρουν κολοσσιαία λύτρα. Ἔτσι, κατὰ τὰ λεγόμενα τῶν χρονογράφων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πάνω ἀπὸ ἑξήντα χιλιάδες πρόσωπα κάθε ἡλικίας καὶ τάξης ἐδέθησαν ἄσπλαχνα καὶ σωριασμένα ἐπερείμεναν τὴ διανομὴ. Ἀφοῦ πουλήθησαν καὶ ξαναπουλήθησαν πῆγαν νὰ τελειώσουν τῆς αἰθλιῆς μέρες τους σ' ὅλα τὰ πέρατα τοῦ Μουσουλμανικοῦ κόσμου, σ' ὅλα τὰ παρῶλια τὰ κατοικημένα ἀπὸ τοὺς ἄγριους ἀπόγονους τοῦ Ἰσλάμ.

Παντοῦ, στὶς φοβερὲς ἐκεῖνες ὄρες, οἱ δύστηνοι οἱ νικημένοι, φεύγοντας ἀπὸ τὸ θάνατο καὶ τὴ σκλαβιά, μαζευόντανε, ἀπὸ ἐνστικτο θρησκευτικὸ, μέσα στὶς ἐκκλησιὰς μὲ τὴν πεποιθήση πὼς ἐκεῖ θὰ εἴρισκαν κάποια θεϊκὴ προστασία.

Κατὰ προτίμηση, πολλὲς χιλιάδες ἄνδρες, γυναῖκες, παιδιά, κληρικοὶ, μέλη τῆς ἀνώτερης ἀριστοκρατίας τοῦ Βυζαντίου, κατέφυγαν κάτω ἀπὸ τοὺς θόλους τῆς ἁγίας Σοφίας. Γιὰ τὸν ὑπέροχο αὐτὸ ναό, τὴ Μητροπόλη τῆς ὀρθοδοξίας, ἠθέλα νὰ ἔλεγα σήμερα λίγες λέξεις.

Ὅταν τὸ μεγάλωπροπο οἰκοδόμημα γέμωσεν ἀπὸ τὸ ἀξιοθρήνητο ἐκεῖνο πλήθος, ποῦ μὲ ἀπελπιστικὸν λυγμὸν προσερχόντανε, ἔκλεισαν τὶς περίφημες χάλκινες πύλες καὶ οἱ δύομοιροι, λαχανιασμένοι ἀπ' τὴν ἀγωνία, παρακολουθοῦσαν τὸ ποδοβολητὸ τῶν νικητῶν ποῦφθαναν ἐν ᾧ οἱ πατάδες ντυμένοι μὲ τὰ πομπώδη τους ἄμφια ἔψαλλαν τὴν τελευταία τους λειτουργία. Ἄλλοίμονο! δὲν πέρασε πολὺς καιρὸς καὶ νά ! Ἐνα μπουλοῦκι Τούρκων βαμμένων μέσα στὸ αἶμα τῶν θυμάτων τους ἐκλόπισε σὲ λιγάκι τὶς πόρτες καὶ τὶς παραβίασε. Ἐγινε τότες μιὰ σκηρὴ ἀπὸ τὶς ἀγριώτερες τῆς ἱστορίας, σκηρὴ ποῦ οἱ πειότεροι σύγχρονοι ἱστορικοὶ τῆς πολιτορίας τὴν ἐξιστοροῦν καταλεπτῶς. Νέα σφαγὴ πεῖδ σχεδὸν δὲν ἔγινε γιὰτὶ οἱ

φονιάδες εἶχαν κορέσει τὸ πάθος τους. Δὲν εἶχαν πιά στὸ νοῦ τους παρὰ μόνο τὸ κέρδος καὶ τὴν πολυτέλεια. Ὡστε νὰ πεῖς δυὸ οἱ δαίμονες αὐτοὶ τῆς κολάσεως ἐροῖχτηκαν ἀπάνω σ' ἐκεῖνο τὸ ἄοπλο πλήθος ποῦ οὐρλιαζε φριχτὰ ἀπ' τὴν τρομάρα του. Ὅ,τι εἴρισκαν νέο, γερό καὶ ὠμορφο ποῦ ἀπεγύμωναν ἀδιάντροπα καὶ τὸ ἔδεναν. Τοὺς ἄλλους τοὺς ἀπεγύμωναν καὶ τοὺς ἔδιωχναν ἢ τοὺς ἐσκότωναν. Τοὺς ἔβραζαν τοὺς ἄμοιρους σὲ μιὰ μακρὴ γραμμὴ, τὸν γέρο δίπλα στὸ κορίτσι, τὸ νηὸ δίπλα στὴ θεοφοβούμενη καλογρημά, τὴν ἀριστοκράτισσα δίπλα στὸν ἄνθρωπο τοῦ δρόμου. Τοὺς ἔδεναν ὅπως ὅπως μ' ὅ,τι εἴρισκαν. Μὲ τὶς ζωνές τους, τὶς σάρπες τους, μὲ τὰ σχοινιά τῶν τσαντηριῶν, μὲ τὰ χαλινάρια τῶν ἀλόγων καὶ τῶν καμήλων. Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς σκλάβους, ἔτσι ποῦ τοὺς ἄρπαζαν τὰ πεῖδ πολυτίμα φορέματά τους, ἔμεναν ὅπως διόλου γυμνοί. Πολλοὶ ἔφεραν τὰ ματωμένα σημάδια τῆς βίας τῶν δημοίων τους. Οἱ ἀτελείωτοι θρηνοὶ ὄλων αὐτῶν τῶν δυστυχημένων ἀνθρώπων καὶ τὸ γεμάτο ἀγωνία βογγητὸ τους ἔφθαναν μισοῦρα καὶ ἐν ᾧ τοὺς ἀράδιαζαν μὲ κτηνώδη βιαστικότητα σὲ μακρὲς παρελάσεις, δεμένους τὸν ἕνα πάνω στὸν ἄλλον, γιὰ νὰ τοὺς μεταφέρουν στὶς ἀγορὲς ὅπου πλήθος νικητῶν τοὺς ἐπαζάρευε μὲ τὸ βάρος τοῦ χρυσαφιῦ, μιὰ νέα σκηρὴ καταστροφῆς ἀρχίνεσε.

✱

Οἱ Τούρκοι πολεμιστῆς ἀρχίνησαν νὰ διαρπάζουν τὴ ἔακουσμένη ἐκκλησιὰ ὅπου ἀπὸ τόσους αἰῶνες εἶχαν μαζευτεῖ οἱ θησαυροὶ ποῦ ἐκουβάλησεν ἡ εὐσέβεια πολλῶν γενεῶν. Ἦταν καὶ αὐτὴ μιὰ ἀνείπωτη σκηρὴ. Σὲ λίγα λεπτὰ ἐσπᾶσθησαν, καταστράφηκαν, ἐσολήθησαν ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἀριστοργήματα. Ἐξοχα δυσκοπότερα χρυσᾶ καὶ ἀσημένια, θαυμάσια καὶ ἀνετίμητα ἱερὰ ἄμφια, λειψανοθήκες, εἰκόνες, ἑκατοσταριῆς πολυελαίων, ἴσως καὶ χιλιάδες, χρυσαφικὰ καὶ ἀσημικὰ, μαργαριτάρια καὶ διαμαντικά. Οἱ νικητῆς ἔμασκαρεύονταν μὲ τὰ ἱερὰ ἄμφια καὶ ἐβάδιζαν ἐμπαίζοντας τοὺς σταυροὺς καὶ τὰ ἱερὰ δυσκοπότερα ἐν ᾧ γιὰ περισσότερο χλευασμὸ ἐτύλιγαν μὲ σαρίκια τὴν κεφαλὴ τοῦ ἐσταυρωμένου. Ἐπειτα, ἐκεῖνο ποῦ ἴσια ἴσια ἀποτελοῦσε φριχτὸ καὶ ἀποτρόπαιο θέαμα γιὰ τὸ θρησκο αὐτὸ λαό, τὰ ἄγρια ἐκεῖνα θηρία, βγάνοντας ἀπὸ τὶς πολυτιμες θηκῆς τους τὶς χιλιάδες τὰ λείψανα τ' ἀνεμοσκόρπιζαν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, τὰ λείψανα αὐτὰ ποῦ ἦταν μιὰ ἀνετίμητη κληρονομία εὐσέβειας δέκα αἰῶνων, τὰ σώματα τῶν πεῖδ ἔακουσμένων μαρτύρων καὶ πεῖδ ἐνδόξων ὑπερασπιστῶν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ἡ πεῖδ σπουδαῖες εἰκόνες τῆς Παναγίας, ἢ τόσο λατρευμένες ἐκεῖνες εἰκόνες, οἱ ὑψηλοὶ προστάτες τῆς Πόλης ποῦ τὴν ἔσωσαν χίλιες φορὲς σὲ ὄρες κοινῆς ἀγωνίας, ἐπετάχτηκαν τῶρα κηλιδωμένες καὶ βεβηλωμένες ἀνάμεσα στὰ πτόματα καὶ στοὺς πλανούμενους σκύλους.

Ἐλησμόνησα νὰ μιλήσω καὶ γιὰ τὶς ἑκατοσταριῆς τῶν ἱερομένων ποῦ ντυμένοι μὲ τὰ γιορτινὰ τους ἄμφια μαζεύτηκαν στὸ βᾶθος τοῦ οἰκοδομήματος καὶ ἔψαλλαν τὴ λειτουργία τὴν στιγμὴ ποῦ

ἐμπαιναν στήν ἐκκλησιὰ ἢ δολοφόνες συμμορίες. Εἶχε μαζευτῆ ἐκεῖ ὄλος ὁ ἀνώτερος κλήρος τῆς Πόλης, οἱ σεβασμοὶ ἐκεῖνοι κληρικοὶ μὲ τὰς μακροῦς πλεξούδες καὶ τὶς κυματοῦσες γενειάδες ντυμένοι μὲ τὰ χρυσοκέντητα ἄμφια. Ἡ τύχη τῶν περισσοτέρων ἀπ' αὐτοὺς ἦταν ἢ ἴδια μὲ τὴν τύχη τῶν ἄλλων θυμάτων τῆς μεγάλης καταστροφῆς. Ἐπιάστηκαν, ἀπεγυμνώθηκαν, ἐδέθησαν καὶ πουλήθηκαν, ἐκτὸς ἀν μερικὸν τὸν σκότωναν γιατί ἦσαν πολὺ γέροι. Μόλα ταῦτα μιὰ περίφημη παράδοση, ἐπίκαιρη πολὺ σήμερα, παράδοση πολὺ ζωντανὴ ἀκόμη στὸν ὀρθόδοξο κόσμον, λέγει ὅτι τῆ στιγμῇ ποὺ ἡ ματωμένη συμμορία τῶν Τούρκων φονιάδων παραβίασαν τὶς πόρτες τῆς ἁγιά Σοφίας, τὸ μεσότοιχο τῆς ἐκκλησιᾶς, πίσω ἀπὸ τὴν ἁγία Τράπεζα, ἀνοίξεν ἕξαφνα. Εἶδαν τότε τὸν ἱερεῖα ποὺ ψάλλε τὴ θεία ἐκείνη λειτουργία νὰ χάνεται μὲ τὸ ἱερὸ δισκοπότηρον, περιτριγυρισμένος ἀπὸ τὴν ἱερατικὴν του ἀκολουθία. Ἐπειτα ὁ τοῖχος ξανάκλεισε μὲ τὸν ἴδιον ξαφνικὸν τρόπο. Ἡ παράδοση λέγει πῶς, ὅταν πάλι βασιλεὺς ὀρθόδοξος θὰ ξαναμπεῖ ἐπὶ τέλους, ὕστερα ἀπὸ τόσους αἰῶνες, μέσα στήν ἐλευθερωμένη ἁγία Σοφία, ὁ τοῖχος ξαφνικὰ θ' ἀνοίξει πάλι γιὰ νὰ περάσει ὁ ἴδιος ἐκεῖνος ὁ παπᾶς καὶ νὰ τελειώσει πάνω στήν ἁγία Τράπεζα τὴν λειτουργία ποὺ διακόπηκε τόσο τραγικὰ πρὶν ἀπὸ 450 χρόνια καὶ πάνω.

Τὴν ἴδια μέρα τὸ ἀπόγεμα, ἴσως καὶ τὴν ἄλλη μέρα, ὁ Σουλτάνος ἐμπῆκε θριαμβευτικὰ στήν κυριευμένη Πόλη. Ἦταν πολὺ νέος, μόλις 25 χρόνων μὲ μακρὰ καὶ χονδρὰ κόκκινα μουστάκια. Πίσω του ἀκολουθοῦσεν ἀναρίθμητο ἐπιτελεῖο. Ὅλοι οἱ μεγάλοι τῶν Βεζύρηδες, οἱ πασσαδες καὶ οἱ μπέηδες τοῦ στρατοῦ του, λαμπροφορημένοι μὲ τὰ στραφτερά τους ἄρματα, περιτριγυρισμένοι ἀπὸ ἓνα ἰσχυρὸ ἀπόσπασμα γενιτσάρων ὄλων διαλεγμένων ἀπὸ τοὺς πεῖδ λεβέντες καὶ πλουσιορματωμένους. Ἡ ἐπιβλητικὴ συνοδεία ξεκίνησε καβάλλα ἀπὸ τὴν Πύλη τοῦ Ρωμανοῦ—σήμερα Τὸπ Καπού, —πέρασε ἀπὸ τοὺς πεῖδ μεγάλους δρόμους, καταμεσῆς τῆς φριχτὰ ἐρημωμένης Πόλης, καὶ ποδοπατώντας ἀναρίθμητα πτώματα τράβηξε κατ' ἐνθεῖα γιὰ τὴν ἁγία Σοφία, τὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησιᾷ. Ὁ Σουλτάνος ξεκαβαλικεύοντας ἀπὸ τὸ ἄλογό του μπροστὰ στίς πλατεῖες γάλκινες καὶ ἀσημοκαπνισμένες πόρτες ἔκαμε μιὰ μετάνοια καὶ ταπεινώνοντας τὸν ἑαυτοῦ του μπροστὰ στὸ Θεὸ ποὺ τοῦδινεν ἐπὶ τέλους τὴν περιπόθητη νίκη, ἐπῆρε μιὰ χουφτα χῶμα καὶ τὸ ἔρριψε πάνω στὸ σαρκωμένο κεφάλι του. Ὑστερα σηκώθηκε καὶ μπῆκε μέσα στοὺς ὑπέροχους θόλους. Ἦταν ἡ στιγμῇ ἐκείνη μιὰ ἀπὸ τὶς πεῖδ ἐπιβλητικὰς στιγμὰς τῆς ἱστορίας.

Ἔτσι ποὺ ὁ νεαρὸς μονάρχης προχωροῦσε μέσα στὸ θεσπέσιο περίβολο, ποὺ κηλιδώθηκε μ' ἓναν τέτοιο τρόπο ἀπὸ τὶς φριχτὰς ἐκεῖνες σκηνὰς τῆς διαρπαγῆς καὶ τοῦ φόνου, θαναμάζοντας σιωπη-

λὸς αὐτὸ τὸ πρωτόφαντο θέαμα, σασιτισμένος ἀπὸ τὸ ἀφθαστο μεγαλειό, παρετήρησε ἓναν ἀπὸ τοὺς πολεμιστὰς του νὰ σπάζει ἓνα καντρίττο μαρμάρينو τοῦ ἐξαίσιου λιθόστρωτου. Τὸν ἀρώτησεν ἀπότομα γιατί νὰ κάνει ἓνα τέτοιο πράγμα. «Αὐτὸ ἐδῶ εἶναι μνημεῖο τῶν ἀπίστων» τοῦ ἀποκρίθηκεν ὁ φανατικὸς Τούρκος «κ' ἐγὼ εἶμαι βέρος πιστός! ». Ὁ Μωάμεθ, ποὺ ἦταν ἀροκετὰ ἔξυπνος ὥστε νὰ καταλάβῃ τὴν ὁμορφιά τῆς ἁγιά Σοφίας, ἐδαιμονίστηκεν ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀπάντηση καὶ βγάζοντας τὸ γιαταγάνι του ἐχτύπησε τὸ συνομιλητὴ του, λέγοντάς του ὅτι ἂν ἔδωκε τὰ σπῖτια γιὰ διαρπαγὴ καὶ τὸ λαὸ γιὰ σκλάβωμα στὸ στρατό του, ἐκράτησε γιὰ τὸν ἑαυτοῦ του καὶ μόνο τὰ μνημεῖα τῆς κυριευμένης Πόλης. Προσκάλεσε κατόπιν ἓναν ἱμάμη, «ἓναν ἀπὸ τοὺς βρωμεροὺς παπάδες του» λέγει ὁ Λατίνος χρονολόγος, καὶ τὸν διὰταξε νὰ ἀναβῆ πάνω στὸν χριστιανικὸ ἄμβωνα καὶ ἐκεῖ μεγαλόφωνα νὰ διαβάσει τὸ σύμβολο τῆς Μουσουλμανικῆς πίστεως. Ὁ ἴδιος ὁ Σουλτάνος, ὀρθιος πάνω στήν ἁγία Τράπεζα, γυρισμένος κατὰ τὴ Μέκκα, ἔκαμε τὴν πρώτη του προσευχὴ. Ἀπὸ κείνη τὴ στιγμῇ ἔγινε τζαμί ὁ ξακουσμένος ναὸς τῆς **ΥΠΕΡΤΑΤΗΣ ΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΕΝΣΑΡΚΩΘΕΝΤΟΣ ΛΟΓΟΥ**, ποὺ ἀπὸ τὸν ἔνδοξο Ἰουστινιανὸ καὶ τὴ σύζυγό του Θεοδώρα ἐχτίστηκε γιὰ τὴ δόξα τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Τὴν ὥρα ποὺ γράφω τὶς γραμμὰς αὐτὰς, 9 τοῦ Δεκεμβρίου 1912, νομίζω πῶς μέλλεται νὰ ἐτοιμαστῆ πολὺ γλιγωρα ἢ ὑπέρλαμπρη χριστιανικὴ ἐκδίκηση.

Προχωρώντας ἀκόμη ὁ Σουλτάνος μέσα στήν ἀπέραντη οἰκοδομὴ καὶ διαβαίνοντας ἀνάμεσα στοὺς στρατιῶτες του, ποὺ ἀποτελείωναν τὸ μάζωμα τοῦ ἄθλιου ἐκείνου ἀνθρώπινου κοπαδιοῦ, εὐρέθη καθὼς λέγει μιὰ παλιὰ Σλαβονικὴ διήγησις, ποὺ καθόλου δὲ συμφωνᾷ μὲ ὅσα ἀνάφερα πάρα πάνω, εὐρέθηκε, λέγω, μπροστὰ σὲ μιὰ πόρτα ποὺ τὰ ψηλὰ φύλλα τῆς ἔτσι ποὺ ξαφνικὰ ἀνοίξαν παρουσίασαν στὰ μάτια του ἓνα πλῆθος ὀρθόδοξων ἱερέων ποὺ βιαστικὰ πῆγαν νὰ τὸν συναντήσουν. Γονάτισαν κατόπιν μπροστὰ του καὶ μὲ φωνὰς μεγάλας τὸν παρακαλοῦσαν νὰ μὴ τοὺς θανατώσει. Τοὺς ἐκύτταξε μὲ οἶκτο καὶ κίμνοντάς τους μὲ τὸ χεῖρ του νεῦμα νὰ σηκωθοῦν τοὺς ὑποσχέθηκε ἀσφάλεια ζωῆς. Ἔστειλε κατόπιν μέσα στήν πόλη δημόσιους διαλαλητὰς γιὰ νὰ παύσει περὶ ἡ σφαγὴ.

Φαίνεται πῶς τὴν ὥρα ποὺ μπῆκαν ἡ δολοφόνες ὀρδὲς, οἱ ἱερεῖς αὐτοὶ κατόρθωσαν, χωρὶς νὰ τοὺς δεῖ κανεὶς, νὰ καταφύγουν σὲ κάποια αἶθουσα ποὺ συγκοινωνοῦσε μὲ τὴν ἐκκλησιὰ κ' ἀπὸ κεῖ βγήκαν ὕστερα ὅταν ἔφτασεν ὁ Σουλτάνος. Ἰσως κ' ἀπ' αὐτοῦ νὰ βγήκεν ἡ περίεργη παράδοση ποὺ ἀνάφερα πάρα πάνω.

Ο ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΚΑΙ Η ΔΗΜΟΣΙΟΤΗΤΑ

Ἄλληλοσυνδέονται μὲ μιὰν ξεχωριστὴ καὶ δυσκαταλάβωτη συγγένεια ὅποιος τὴν ὑφίσταται πρέπει νὰ τὴν θεωρήσῃ ἐπικίνδυνη. Θὰ ἦταν βέβαια ὀλιγώτερον σπασοκεφαλίαι, τὸ νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, πῶς εἶναι ἀκριβῶς ἰδιαίτερον γνώρισμα τῆς μεγαλοφυΐας ἢ τῆς τάσεως τοῦ νὰ ξεχνηται ἀκράτητα ἀφοῦ τόσο δυνατὰ ἀντιχεῖ μέσα σου, πρέπει καὶ οἱ ἄλλοι νὰ ἀγροικῶσιν τοὺς παλμούς της! Βέβαια, λέγει ὁ κόσμος, εἶναι καθήκον τῆς μεγαλοφυΐας νὰ ὑφίσταται, γιὰ τὴν εὐχαρίστησιν τῆς ἀνθρωπότητος: ποὺς θὰ τὴν ὑποτάξῃ; ὁ θεὸς τὸ ξέρει! Τὸ δυστύχημα ὅμως εἶναι πῶς ποτὲ δὲν λογαριάζουν αὐτὸ τὸ καθήκον, ποτὲ, καὶ ἀκόμα πρὸ πάντων ὅταν ἡ μεγαλοφυΐα διατρέχει τὸ οὐσιωδέστερον τῆς στάδιο, τὴν δημιουργίαν· ἀλλὰ δὲν πρόκειται γι' αὐτὸ ἀπεναντίας· μετὰ τὴν δημιουργίαν πρέπει κανεὶς νὰ νοιώσῃ, πῶς τὸ καθήκον τοῦ πειὰ εἶναι νὰ ἰσογωνιστῇ ἀντάξιον τῆς ἀπειρομεγάλῃς ὑπεροχῆς ποῦ ἔχει στοὺς ἄλλους θνητούς, κάμνωνας τοὺς νὰ ἐποφελῶσιν ἀπὸ τὸ δημιούργημά του. Ὁ μεγαλοφυὴς ὅμως ἀνθρώπος εἶναι ἐκεῖνος ποῦ ἴσα ἴσα δὲν ἔχει τὴν παραμικρὴ συνείδησιν τοῦ καθήκοντος: ἄλλοιῶς δὲν κάνει τίποτε, καὶ θαρρῶ πῶς τὸ καθήκον δὲν ἔχει καμμιά ἐπίδρασιν στὴς κοσμικὰς σχέσεις· ὅπως διόλου τὸ ἐναντίον συμβαίνει· ὅσο πάει ἡ μεγαλοφυΐα τόσο καὶ μένει περισσότερο ἀφομοιωμένη μὲ τὸν ἑαυτὸ της· καὶ ἀκόμα στὴς μεγαλύτερες βλακείες, παραμένει μεγαλοφυΐα καὶ μοῦ φαίνεται πῶς ἡ τάσις της τοῦ νὰ θέλῃ νὰ ξεχνητῇ στὴν δημοσιότητα προέρχεται ἀπὸ μιὰ πολυπερδεμένη ἠθικὴν αἰτία· ἂν αὐτὴ ἢ αἰτία δὲν γίνῃ καλοαντιληπτή, εἶναι πάντα ἀρκετὰ καθαρὴ γιὰ νὰ βλάψῃ καὶ τοὺς μεγαλείτερον καλλιτέχνες. Ὅπως ὅμως κι' ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶμα αὐτὴ ἢ ἐσώτερη παρόρμησις γιὰ τὴν δημοσιότητα εἶναι δυσκολονόητη· κάθε τῆς ἀπόπειρα τῆς φανερώσει πῶς ἐδοκίμασε ἓνα ἀκατάλληλον περιβάλλον, πῶς δὲν θὰ πετύχαινε καθόλου, παρὰ μονάχα ἂν ἐπιτίθηδες ἑπιαιρνε μιὰ κακὴν ἐξωτερικὴ μορφὴ. Μήπως ὅλος ὁ κόσμος δὲν θὰ ἀπέφευγε τὴν μεγαλοφυΐα ἅμα δειχνόταν ὀλοῖδια καθὼς εἶναι στὴ θεϊκὴ τῆς γδύμνια; Ἴσως ἀκόμα ἐδῶ νὰ ἐγκραται καὶ τὸ πραγματικὸ τῆς ἐνστικτοῦ, ἐπειδὴ, ἂν δὲν εἶχε τὴν αὐτοπεποιθῆσιν τῆς ἀγνότητος ἀθωότητος, πῶς θὰ μπορούσε στὴν δημιουργικὴ τῆς ἐνέργεια νὰ νοιώσῃ τὴν ἐγωϊστικὴν, τὴν ξέντροπην ἂν θέλετε, γλύκα; ὅμως νὰ ποῦ ἡ πρώτη συνάφεια μὲ τὸ κοινὸ, ὑποχρεώνει τὴν μεγαλοφυΐαν νὰ σκεπαστῇ. Ὁ κόσμος θέλει νὰ διασκεδάσῃ· αὐτὸς εἶναι ὁ κανὼν: κῦτταξε τὴν ἑσὺ κάτω ἀπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ γλεντιοῦ νὰ τοῦ ἐκφράσῃς τῆς ἰδέεσ σου. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ θεωρήσωμε πῶς ἡ συναισθησις τοῦ καθήκοντος μεταδίδει στὴν μεγαλοφυΐαν τὴν συναισθησις τῆς αὐταπαρνησίας, τῆς αὐτοθυσίας. Μὰ ποῦ καθήκον θὰ μπόρει νὰ απαιτήσῃ ἀπὸ τὸν ἄντρα τὴν θυσίαν τῆς τιμῆς του, καὶ ἀπὸ τὴν γυναῖκα τὸ ρεζιλέμα τῆς ντροπῆς της; Ἀπεναντίας πρέπει, ἅμα βρεθοῦν στὴν ἀνάγκη, γι' αὐτὸ νὰ θυσιάσουν κάθε ἀτομικὸ συμφέρον. Σὲ πολὺ ἀνώτερον βαθμὸν παρὰ ἡ τιμὴ στὸν ἄντρα καὶ ἡ ντροπὴ στὴν γυναῖκα, ἡ μεγαλοφυΐα εἶναι ἀφόμοια μὲ τὴν ἑαυτὴ της· ἅμα ἡ οὐσιαστικὴ τῆς φύσις, ποῦ περιζελώνει

στὸν ὑψηλότερον βαθμὸν καὶ τὴν τιμὴ καὶ τὴν ντροπὴν, ὑποστῇ τὴν παραμικρὴν προσβολήν, τότες ἐκμηδενίζεται στὴν ἐντέλεια.

Εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ καθήκον ποῦ νὰ ἐπιβάλλῃ στὴν μεγαλοφυΐαν τὴν τρομερώτερον αὐταπαρνησίαν, τὴν ἀπαραίτητην μὲ ἄλλους λόγους συνθήκην γιὰ τὴν δημοσιότητα. Διαβολικὸ μυστήριον. Αὐτὸς, ὁ περὶ εὐτυχισμένους, ὁ ὑπερπλουτοῦς, ὁ ζητιανεύει τὴν εὐνοίαν σου, ἀπὸ σὰς τοὺς κτεπωρωμένους, ποῦ διψᾷ τὴν ἀκολασία, ἀπὸ σὰς ἀνθρώπων προκατειλημμένους καὶ κενόδοξους, ἀμαθεῖς παντογνώστες, κριτικούς κακόζηλους, ζουλιάρηδες καὶ μαμμωνάδες, καὶ — Κύριος οἶδε! — τί μπορεῖς ἀκόμα νὰ βγάλῃς ἀπὸ ὅλα αὐτὰ, σὺ καλλιτεχνικὸ κοινὸ τῆς ἐποχῆς μας, ρυθμιστὴ τῆς κοινῆς γνώμης! Καὶ εἶναι καμμιά ἀποθάρρυνσις ποῦ νὰ μὴν πιρογεύεσαι; Χάμογελῆ μεταμορφωμένος ὁ ἅγιος μάρτυρας· ἐπειδὴ ἐκεῖνο ποῦ κανένα βάσανον δὲν μπορεῖ νὰ ἴσῃ, εἶναι ἡ ἱερὴ ψυχὴ τοῦ χαμογελῆ ὁ λαβωμένος πολεμιστῆς ποῦ χαμοσέρνεται ἀνάμεσα στοὺς φρουρούς τῆς νύκτας, ἐπειδὴ ὅτι τοῦ ἀπόμεινε ἀπὸ τῆς πληγῆς, εἶναι ἡ τιμὴ του, ἡ παλληκαριὰ του: χαμογελῆ ἢ γυναῖκα ποῦ γιὰ τὴν ἀγάπην της, ὑποφέρει τῆς βλαστήμιες καὶ τὴν καταφρόνια· ἐπειδὴ ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς, ἡ τιμὴ, ἢ ἀγάπη, εἶναι σῶληθινὰ μεταμορφωμένες καὶ λαμποκοποῦν ἀπὸ μιὰν θαμπωτικὴν φωτιά. Ἡ μεγαλοφυΐα ὅμως ποῦ ἀφίεται σ' αὐτὸ τὸ ρεζιλέμα, ὄντας ἀναγκασμένη νὰ δοθῇ; Ὁ κόσμος πρέπει νὰ θεωρητῆ πολὺ εὐτυχισμένος καὶ πολὺ τέλειος γιὰ νὰ μὴ νοιώσῃ κἄν καθόλου τὸ μαρτύριον τῆς μεγαλοφυΐας.

Ὅχι, κανεὶς δὲν ζητεῖ αὐτὰ τὰ βάσανα ἀπὸ μιὰ συναισθησις τοῦ καθήκοντος, καὶ ὅποιος ἐφραταζόταν αὐτὸ, τέτοιο καθήκον θὰ εἶχε μιὰν πολὺ διάφορον πηγὴν. Τὸ καρβέλι, ἡ συντήρησις τῆς οἰκογένειας· νὰ τὰ σπουδαία αἰτία. Μοναχὰ ποῦ δὲν ἔχουν ἐπίδρασιν στὴν μεγαλοφυΐαν. Παρορμῶν τὸ μεροδουλιάρη, τὸν ἐργάτη· μποροῦν ἀκόμα νὰ παρασύρουν καὶ τὸν καλλιτέχνη νὰ τὸν κάμουν νὰ δουλέψῃ, (ὄχι ὅμως καὶ νὰ τὸν κάμουν νὰ δημιουργήσῃ), νὰ πάγῃ στὸ παζάρι τὴν ἐργασία του. Πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ λοιπὸν ποῦ εἶναι ἡ αἰτία ποῦ τὸν σπρώχνει μὲ μιὰ δαιμονισμένη φούριαν νὰ πετάξῃ γιὰ νὰ παζάρει αὐτὸ τὸ θησαυρὸν, τὸν εὐγενικώτερον καὶ σπανιώτερον ἀπὸ ὅλους τοὺς θησαυρούς.

Τὸ δίχως ἄλλο, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἓνας μυστηριώδης λαβύρινθος ποῦ νὰ μᾶς ἔδειχνε τὴν ψυχὴν τοῦ ἐμπνευσμένου καλλιτέχνη νὰ πλανιέται ἀνάμεσα στὴ γῆ καὶ στὰ οὐράνια, ἂν μπορούσαμε νὰ τοῦ βροῦμε μιὰν ἀπόλυτην ἐξήγησιν. Σ' αὐτὴ τὴν περίστασιν ἡ θεϊκὴ ἐσώτερη παρόρμησις, ποῦ μεταδίδει τὴν μυχιατέραν ἀπόλαυσιν στὴν ἀνθρώπινη καρδιά, ποῦ διέπει τὸ κάθε τι καὶ ποῦ ἐνεργεῖ μονάχα στὴς φοβερώτερες ἀνάγκας, δὲν εἶναι ξένη. Αὐτὴ ἢ ἐσώτερη παρόρμησις ζωογονεῖται ἀπὸ τὴν αὐτοπεποιθῆσιν τῆς μεγαλοφυΐας, — αὐτοπεποιθῆσιν ποῦ καμμιά ἄλλη δὲν ἐξισώνεται μὲ δαῦτη — καὶ ποῦ ξεχειλίζει στὸν καλλιτέχνη ἀπὸ μιὰν ὑπερηφάνειαν ἀπὸ τῆς περὶ ταπεινωτικῆς γιὰ τῆς σχέσεις του μὲ τῆς μισέρας αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Ἀγροικῶ πῶς εἶναι ἐλεύθερος, καὶ θέλει νὰ εἶναι ἐλεύθερος καὶ μέσα στὸν κρυθὸν τῆς ζωῆς ἀκόμα· δὲ θέλει νὰ ξέρῃ τῆς ἀνάγκας της· θέλει νὰ εἶναι ἀπελευθερωμένος καὶ ξελάφρωτος ἀπὸ κάθε μιὰν ἐγνοία. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνῃ, ἂν ἡ μεγαλοφυΐα του εἶναι φτασμένη στὴς τέσσαρις μεριὰς τοῦ κόσμου, καὶ τοῦτο τοῦλάχιστον πρέπει κάποτε νὰ τὸ παραδεχώμασθε. Ὡστε πρέπει λοιπὸν, νὰ δεῖξῃ πῶς εἶναι φιλόδοξος καὶ ἀκόμα ὅταν δὲν εἶναι τέτοιος· ἐπειδὴ δὲν

λογαριάζει αυτός κ' αν τής τιμές ποῦ θ' ἀπολάβῃ, παρὰ τὴν ἐλευθερίαν ποῦ θ' ἀ κερδίση. Τώρα ὅμως δὲ συναπαντᾷ παρὰ φιλόδοξους, εἴτε ἀνθρώπους ποῦ ἀρκούνται στὴν εὐτυχία καὶ δίχως ἀκόμα καμμιὰ τιμὴ. Πῶς αὐτοὶ μποροῦν νὰ ξεχωρίσουν ἀπὸ τοὺς ἄλλους ; ὁ καλλιτέχνης ἔτσι μπερδεύεται σ' ἕναν κνεῶναν ἀξεδιάλυτο, μέσα στὸν ὁποῖο μπορεῖ νὰ παρθῇ γιὰ ὅτι δηποτε ἄλλο, παρὰ πραγματικῶς γιὰ αὐτὸ ποῦ σπᾶληθινὰ εἶναι. Μὲ τί ἀσυνείδηστη ἐπιφύλαξι, μὲ τί περίσκεψι πρέπει νὰ προχωρῇ βῆμα βῆμα γιὰ νὰ τραβήξῃ ὁλοῖσια τὴν πρεπούμενη στράτα καὶ νὰ φυλαχτῇ ἀπὸ τὴν πλάνη ! Εἶναι ὅμως ἡ ἀδεξιότητα προσωποποιημένη καὶ κατὰμουτρα μὲ τὴν προστυχιά τῆς ζωῆς, δὲν μπορεῖ νὰ κερδίση μὲ τὴ μεγαλοφυΐα του τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰν αἰώνιαν ἀντίφασιν μὲ τὸν ἑαυτὸ του καὶ ἔτσι σὰν κοῦκλα στὰ νύχια αὐτῆς τῆς ἀδικίας θὰ καταξάινῃ κάθε του ταλέντο στὰ πειὸ μάταια καὶ πειὸ ἄπρεπα πράματα. Καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι ποῦ δὲν ἐπιθυμεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἀνεξάρτητος καὶ νὰ ἀφίγη κάθε δρᾶσι στὴ φαντασία του ποῦ νὰ τὸν κάνει εὐτυχισμένο. Αὐτὴ ἡ ἀπαίτησι τοῦ φαίνεται τόσο φυσική, ποῦ ποτὲ δὲν βρίζεται σὲ θέσι νὰ νοιώσῃ πῶς μποροῦν νὰ τοῦ ἀρνηθοῦν τὴν ἐκπλήρωσι αὐτουνοῦ τοῦ πόθου του. Εἶναι ἀρκετὸ νὰ ξαμολᾷ κανεὶς τὴ μεγαλοφυΐα του νὰ φανερώνεται ἄδολη στὸν κόσμον ; Πάντα θαρρεῖ πῶς αὐτὴ ἡ ἐκδήλωσι ἂν δὲν ἀναγνωριστῇ αὔριο, θὰ γίνῃ πασίγνωστη τὸ πολὺ μεθαύριο.—Σὰν νὰ λογάριάζε δίχως τὸν ξενοδόχο, τὸ θάνατο !—Μὰ ὁ Μπάχ, ὁ Μότσαρτ, ὁ Μπετόβεν, ὁ Βέμπερ ; —τὸ δίχως ἄλλο μιὰ μέρα θὰ ἔρθῃ ποῦ θὰ τὸν νοιώσῃ καὶ ἡ οἰκουμένη.— Τί ρεζίλικι ! —Καὶ νὰ δείχνῃ τόσο γελοῖος !—

Ἄν μποροῦσε νὰ ἰδωθῇ, καθὼς τὸν κυττάζουμε, θὰ ἀναγκαζόταν στὸ τέλος νὰ γελᾷ μὲ τὸν ἑαυτὸ του. Καὶ γι' αὐτὸν ἡ εἰρωνεῖα τούτη εἶναι τὸ πειὸ ἐπικίνδυνον πρᾶμα, ἐπειδὴ τὸν καθιστᾷ πάντα ἱκανὸ νὰ ξαναρχίσῃ τὴν ἴδια κομωδιά. Τὸ μὲ τί γελᾷ εἶναι, ὅπως διόλου διάφορον μὲ τὸ τί οἱ ἄλλοι τοῦ γελοῦν. Ἐδῶ ἡ ντροπὴ, ἐκεῖ ἡ περηφάνεια : ἐπειδὴ βλέπει τὸν ἑαυτὸ του, καὶ αὐτὴ τοῦ ἡ εἰκόνα ὅπως τὴν νοῖωνει, μέσ' στὴν ἐπονεῖδιστη παρεξήγησι ποῦ μπλέχτηκε, συμφωνεῖ γραμμὴ-γραμμὴ μὲ τὴν ἰδιαίτη αὐτὴ εὐθυμία, ποῦ μόνος αὐτὸς μπορεῖ νὰ αἰσθανθῇ. Ἡ ἐπιπολαιότητά του τὸν σώζει, γιὰ νὰ τὸν ἀφίγη ἔρμαιον ὅμως σὲ ὁλοένα τρομερώτερους ἠθικούς καιμούς. Μάλιστα θαρρεῖ πῶς ἔχει τὴ δύναμιν νὰ ἀντισταθῇ στὸν πειρασμὸ τῆς ψυχικῆς διαφθορᾶς ; ἔχει πῶς μπορεῖ νὰ πῇ ὅσα ψέματα κ' ἂν θέλῃ, μὰ τὸ εἰλικρινές του ἔνστικτο δὲν ἔχει καθόλου νὰ ταραχτῇ ἐπειδὴ νοιώθει κάθε φορὰ ποῦ τὸν λυώνει ὁ πόνος, πῶς εἶναι αὐτὴ ἡ ψυχὴ του : καὶ καταντᾷ νὰ γεύεται αὐτὴ τὴν παράξενη παρηγοριά, ποῦ καμμιὰ ἀπὸ τῆς ψευτιῆς του δὲν πιστεύεται, πῶς κανένας δὲν εἶναι τόσο βλάκας γιὰ νὰ γελαστῇ. Ποιὸς θὰ τὸν ἐθεωροῦσε παραγιόξῃ ; Γιατί νὰ δείχνῃ τέτοιος ; Ὁ κόσμος τοῦ κλείνει κάθε δρόμον γιὰ τὴν ἐλευθερίαν, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ διεξοδο· καὶ αὐτὴ δὲν μοιάζει σὲ τίποτε πειότερον παρὰ στὸ **ΧΡΗΜΑ**. Ἄμα τὴν περᾶση τότες θὰ καταντῆσι μιὰ ἀναγνωρισμένη μεγαλοφυΐα, καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπὸς ὀληνῆς τῆς φάρμας αὐτῆς. Ἔτσι λοιπὸν ὄνειροπολεῖ «Θεὲ μου ! ἂν ἦμουν σὰν τὸν τάδε ἢ τὸν δεῖνα, σὰ τὸν Μάγιερμπερ σὰν νὰ ποῦμε». Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Μπερλιόζ μιὰ φορὰ συλλογιζόταν τὸ τί θὰ ἔκαμνε ἂν ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς δυστυχισμένους ἐκείνους ποῦ σκάζουν πεντακόσια φράγκα γιὰ νὰ ἀκούσουν τραγουδιστὴ μιὰ ρωμάντζα ποῦ δὲν κάνει οὔτε τρία σολδιά : ἐπειδὴ τότες ἤθελε νὰ πάγῃ στὰ ἐρείπια τῆς Τροίας μὲ τὴν καλλίτερην ὀρχήστρα τοῦ κό-

μου καὶ ἐκεῖ πάγῃ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν «Ἡρωικὴ συμφωνία».—Βλέπει κανεὶς ποῦ μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ κανένα ἢ φαντασία αὐτοῦ τοῦ μεγαλοφυῆ ζήτουλα. Ἔνα πρῆμα ὅμως φαίνεται δυνατὸ. Κάτι ὅπως διόλου ἐκτακτο συνέβηκε μιὰ μέρα ὁ Μπερλιόζ ἴσα-ἴσα τὸ αἰσθάνθηκε, ὅταν ὁ Παγγανίνι, πασίγνωστος ταιγιούνης, τοῦ εἶχε κάμῃ ἕνα πολύτιμον δῶρον. Καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀπαρχή. Καθένας γίνετα ἀντικείμενον μιᾶς προσοχῆς παρόμοιας· εἶναι τὸ ρεγάλο τοῦ μαμμωνῆ. Ἔνα μὲ τώρα δὲν εἶχαν παρὰ νὰ σᾶς κακοζουλεύουν ὁ κόσμος οὔτε κ' ἂν σᾶς λυπάται, ἐπειδὴ τώρα «ἔχε τε πεῖ ἰό τε ρα ἀπὸ τὴν ἀξία σας». Εὐτυχισμένη ἢ μεγαλοφυΐα ποῦ ποτὲ τῆς δὲν εὐνοήθηκε ἀπὸ τὴν τύχη.—Εἶναι τόσο ὑπερμέγαλη ἀτὴ τῆς· μπορεῖ γιὰ δαύτην τίποτε ἢ εὐτυχία ;

Αὐτὰ λέγει μέσα του ὁ καλλιτέχνης· χαμογελᾷ, γελᾷ καὶ... πέρνει καινούργια δύναμιν· μιὰν αἰγὴ φεγγοχαράζει στὴ ψυχὴ του καὶ ἀναβλύφει μέσα του ἡ πειὸ χρυστάλλινη καὶ περιγλυκὴ μουσική. Ἔνα ἴσα μὲ τώρα ἀδημιούργητο ἔργον, πέρνει μέσα του ὑπόστασι καὶ μεγαλώνει γυρωσκέπαστο σὲ μιὰν ἀπόβουβη μοναξιά. Αὐτὸ εἶναι ! Τὸ δίχως ἄλλο !... Ὁλος ὁ κόσμος θὰ κατενθουσιαστῇ νὰ τὸ ἀκούσῃ μιὰ φορὰ, καὶ κατόπι...—Κυττάξτε τὸν δαιμονισμένο πῶς τρέχει. Εἶναι ἡ παλιὰ ἢ στράτα ποῦ σήμερον δείχνει στὰ μάτια του καινούργια καὶ φαρδειόπλατη : καταπιτσιλιέται ἀπὸ τὸ βοῦρκο· στὴ βίαση του σκοντάφτει σ' ἕνα χρυσοκτυπημένο δοῦλο, ποῦ τὸν νομίζει γιὰ στρατηγὸν καὶ τὸν χαιρετᾷ μὲ σέβας· παρακάτω λιγάκι, πέφτει σέναν ὑπάλληλον μιᾶς τράπεζας ποῦ κουβαλᾷ στὴς πλάτες τοὺς σακκιά γεμάτα παράδες, καὶ ματογδένει τὴ μύτη του. Καλὰ σημάδια. Τρέχει καὶ σκουντουφλᾷ καὶ στὸ τέλος ξαναβρίσκει τὴν ἀγισοσύνη τῆς κατάντροπης τοῦ προστυχῆς.

Καὶ γυρίζει ὁ τροχὸς, ἐπειδὴ, καθὼς εἶπεν ὁ Γκαῖτε, «κάθε ἀμαρτία ξεπληρώνεται σ' αὐτὸ τὸν κόσμον».

Μολταῦτα μιὰ καλὴ μοῖρα, ἴσως ἡ ἴδια του ἢ μεγαλοφυΐα του, τὸν προστατεύει· ἐπειδὴς ἢ ἐκπλήρωσι τοῦ πόθου του εἶναι πάντα σὲ ἀναβολή. Ἄν ἐτόχανε καμμιὰ φορὰ νὰ γίνῃ δεκτὸς μέσα στὸν ναὸ, τί ἄλλο ἐξὸν ἀπὸ μιὰν παρεξήγησι, ποῦ καθημερῆς συμβαίνει, θὰ μπόρειε νὰ τὸν ἔσπρωχνε ἐκεῖ μέσα ; Θαρροῦσαν πῶς ἦσαν ἕνας ἀνθρώπος λογικὸς καὶ πῶς θὰ ἤξερες νὰ καταπιαστῆς, ἀφοῦ τὸ δίχως ἄλλο κνηγοῦσες μιὰν «ἐπιτυχία»· ἐδῶ τὴν ἔχεις ἀσφαλισμένη· μοναχὰ νὰ ἡ τραγουδίστρα, ὀρίστε ἢ χορεύτρια, καὶ ὁ μεγάλος μουσικοτέχνης· κατάφερά τα νὰ συνεννοηθῆς μαζί τους. Εἶναι ἐκεῖ πέρα συμμαζεμένοι κοντὰ στὴς ὁμορφοστόλιστες πόρτες, ἀπ' ὅπου καὶ σὺ θὰ διαβῆς γιὰ νὰ πᾶς σὲ ἕνα μεγάλο πρόσωπο, τὸ κοινὸ. Γιὰ τώρα, ὅλοι αὐτοὶ ποῦ περᾶσαν ἀπὸ ἐδῶ ἔκαμαν καὶ μιὰ θυσία γιὰ νὰ εἶναι εὐτυχισμένοι. Πῶς διάβολο ἡ «grand» ὄπερα θὰ μποροῦσε νὰ ἐκπληρώνῃ τὸ σκοπὸ τῆς ἂν ἦταν ἀναγκασμένη νὰ πασπατεῖ σὲ τέτοιες μικρολεπτομέρειες ;

Ἐέρεις νὰ λὲς ψέματα ;

— Ὁχι !—

Τότες εἶσαι χαμένος, καταφρονεμένος, σὰν τοὺς ἄθεους στὴν Ἄγγλια. Κανένας καθὼς πρέπει ἀνθρώπος δὲ θὰ σοῦ πῇ καλημέρα !

Ἐλπίζε λοιπὸν πάντα πῶς θὰ σὲ βοηθήσῃ ἢ κακὴ σου μοῖρα νὰ μὴν περᾶσῃς ἀπὸ τῆς δοκιμασίας.—Γέλα, μὴν πολὺ σοβαρεύεσαι, ἔχε ὑπομονὴ καὶ τυράννευε τὸν ἑαυτὸ σου : ὅλα θὰ πᾶνε θαυμάσια.—

Ὁνειρο ! Καὶ ἀκόμα αὐτὸ εἶναι τὸ καλλίτερον πρᾶμα στὸν κόσμον !

Ο REMY DE GOURMONT ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Ὁ Πλάτων παραδέχεται εἰς τὸν ἄνθρωπον τρεῖς ψυχαῖς. Τὸν «νοῦν», τὸν «θυμὸν» καὶ τὸ «ἐπιθυμητικόν». Ἡ πρώτη κατοικεῖ εἰς τὸ κεφάλι ἢ δεύτερη εἰς τὸ στήθος καὶ εἶναι προορισμένη, νὰ δέχεται τὰ συναισθήματα καὶ ἡ τρίτη εἰς τὴν κοιλίαν, διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν συντήρησιν τοῦ ἀτόμου. Γιὰ τὴν κατανόησιν καὶ μελέτη τοῦ Remy de Gourmont, εἶναι ἀνάγκη νὰ παραδεχτοῦμε ταῖς τρεῖς αὐταῖς ψυχαῖς, καὶ θὰ ἴδωμε, πῶς αὐτὸς κατώρθωσε, νὰ συμβιβάσῃ ταῖς αἰσθητικαῖς τάσεις, μετὰ τὴν ἠθικὴν καὶ ταῖς φιλοσοφικαῖς ιδέαις.

Πρὶν ἀκόμα ἀπὸ τὸν Quinton, ὁ R. de Gourmont, διεκήρυξε ὅτι ἡ αἰσθητικότης ἀνάγεται εἰς τὸ «ἐπιθυμητικόν» ἢ ἐπομένως ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἡ τελειοποίησι τῶν δημιουργημάτων τῆς φύσεως, ἀλλὰ κατέχει καὶ αὐτὸς τὴν θέσιν τοῦ μεταξὺ τῶν ζώων. Γιὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅλα αὐτὰ ὁ Remy de Gourmont, καταφεύγει στὴ λογικὴν, ὅχι τὴν ἄκαμπτο λογικὴν τῶν θεωριῶν, ἀλλὰ τὴν λογικὴν τῶν πραγμάτων.

Ὁ ἴδιος εἶναι καλλιτέχνης. Ἡ αἰσθητικὴ του, εἶναι λεπτή, βαθειά. Αἱ παραστάσεις, βρίσκουν μέσα του μεγάλη ἀπήχησιν, ἡ δὲ ψυχὴ του, εἰομη πάντα, νὰ ἀρπάξῃ κάθε ἐκδήλωσιν τῆς φύσεως, δέχεται μετὰ στοργὴν ὅλας ταῖς εἰκόνες, κάθε μελωδίαν, ὅλα τὰ ἀρώματα· ἀπολαμβάνει εὐγενικὰ καὶ ὕστερα ὅταν ξαναθυμᾶται κἀκεῖ, ἀνακαλεῖ διαλεκταῖς ἡδοναῖς. Εἶναι ὁ μάστορος τοῦ raffinement. Πολλαῖς φοραῖς, σταῖς ἡδονικαῖς του ἔρευνας, προχωρεῖ πολὺ, σχεδὸν μέχρι σαδισμοῦ. Γίνεται αἰσθαντικὸς λεπτὸς καὶ βίαιος συγχρόνως. Εἶναι ὁ εἰδωλολάτρης, ποῦχασε τὰ νερά του, μέσα σὲ περιβάλλον χριστιανικῆς ἠθικῆς.

Ἐρμηνεύοντας τὸν Ἐπικουρισμὸν, ὅπως τοῦ ἀρέσει, ἀποδίδει στὴ λειτουργίαν τοῦ ὄργανισμοῦ μας, τίτλους εὐγενείας, ποὺ δικαιοῦνται. «Δὲν ὑπάρχουν ἀπολαύσεις χυδαῖαι». Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ἡ αἰσθητικὴ ἀπόλαυσις εὐδοκιμεῖ, ὅπου ἀποκλείεται τὸ συμφέρον καὶ ὑπάρχει ἡρεμία. Ὅμως ἔχει ταῖς ρίζας τῆς μέσα στὸν ὄργανισμὸν μας, καὶ συνδέεται στενά, μετὰ τὴν κατάσταση τῶν αἰσθητηρίων μας.

Ἡ αἰσθητικὴ τοῦ R. de Gourmont κάνει τὴν ἐμφάνισίν της στὸν συμβολισμὸν. Ὑπέστη ὅπως καὶ ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Mallarmé καὶ Verlaine.

«Κατὰ τὸ 1885-95 ἦτο ἀδύνατον νὰ γράψω κἀκεῖ ἢ περὶ τὸν ἢ ποιήματα χωρὶς νὰ σκεφθῶ τὸν Mallarmé καὶ Verlaine». (1)

Εἶναι ἡ ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποῖαν, ἔγραψεν ἔργα παράδοξα ψεύτικα περὶ ποιήματα, ὅπως τὸ Βιβλίον τῶν Λιτανειῶν. Εἰς τὸ Φάντασμα ἡ ἐπίδρασις τοῦ Mallarmé φαίνεται καλλίτερα. Τὸ ἔργο εἶναι γραμμένον μετὰ ἐξυπνάδα μαζὶ καὶ ἀφέλεια. Ὁ εἰδωλολατρικὸς ἡδονισμὸς συγκρούεται μετὰ τὸν χριστιανικὸν μυστικισμὸν. Διὰ καρδιαῖς ἀφιερωμένας στὸ Θεὸν, ἀπολαμβάνουν σατανικὴν χαρὰν, ὅταν καταπατοῦν τοὺς ὄρκους. Ὁμιλοῦν σάν

(1) Φιλολογικοὶ περίπατοι. I σειρά.